

Early Medieval Commentary on Priscian's *Institutiones grammaticae**

Anneli Luhtala

1 Introduction

This edition introduces grammatical commentary associated with the first encounter of Aristotelian logic and ancient grammatical heritage in the Middle Ages, which took place in the so-called Carolingian Renaissance. As a result, grammatical method was renovated so as to involve its interaction with dialectic, which continued throughout the medieval period. The principal object of philosophical commentary was Priscian's *Institutiones grammaticae*, which was introduced into the medieval curriculum by Alcuin of York, the key figure in the educational reform of Charlemagne. Priscian's philosophically-oriented grammar immediately appealed to Alcuin, who assigned a major importance to the study of dialectic in his reform of learning. He encouraged the assimilation of the dialectical and grammatical approaches to language study in his own grammar, which seems to have been pivotal in inspiring application of a new interdisciplinary approach to grammar. Far from remaining the preoccupation of few individual scholars, the new method became standard practice in the ninth and tenth centuries, as will be made plain by the material edited in this article.

The material edited below contains extracts from a newly-discovered Priscian commentary attributed to Eriugena as well as various sets of glosses copied anonymously in the margins of Priscian manuscripts in the ninth and tenth centuries. Some sixty Priscian manuscripts have come down to us from this period (Passalacqua 1978), many of which are heavily annotated and show philosophical influence. It is true that much of early medieval Priscian commentary is unsystematic and derivative, typically consisting of a quotation from the *Categoriae Decem*, the *De nuptiis* of Martianus Capella, or the *Etymologiae* of Isidore of Seville; such glosses have been excluded from this edition. But many glosses contain highly relevant observations, and occasionally even important new developments. Such is the case, for instance, when an anonymous ninth century teacher introduces the dialectician's subject – predicate distinction into grammatical analysis. Only comments representing new developments of traditional grammatical concepts have been included in this edition.

* This research has been carried out by a fellowship from the Academy of Finland.

The Carolingian period managed to generate the circumstances in which it was possible to even create a masterpiece in this genre: the Priscian commentary attributed to Eriugena, the most prominent early medieval philosopher.¹ Eriugena's newly-discovered text is the only systematic Priscian commentary that has come down to us from the pre-eleventh century period, during which time the study of Priscian's work generally took the form of glossing.² This highly sophisticated commentary is the most powerful testimony to the existence of philosophical grammar in the Early Middle Ages. To judge from its transmission, it seems to have found little use among Eriugena's contemporaries: the commentary has been preserved in one eleventh century manuscript, Barcelona, Archivo de la Corona d'Aragón, ms. Ripoll 59, ff. 257v-288v. The present gloss material shows that at least one of Eriugena's contemporaries, the glossator of Paris, Bibliothèque Nationale, ms. lat. 7505, studied carefully the whole text, fully understanding its contents. This anonymous glossator is, to my knowledge, the only early medieval master to have studied Eriugena's text in its own right.

Generally speaking, the study of Eriugena's Priscian commentary seems to have been restricted to a very small number of topics. An anonymous tenth century master has entered a small number of glosses deriving from Eriugena's text into his Priscian codex (f. 2v, and 24r), preserved in Vatican, ms. Barb. lat. 144.³ Fragments from this commentary (together with glosses based on it) can be found in two ninth century manuscripts: on fol. 8v of the famous "Leiden Priscian", Leiden, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, ms. BPL 67, which probably contains Eriugena's autographa⁴, and in London, British Library, ms. Harley 2674, ff. 109v, 116v-117r, 135r, 140v, 141r and 187r-188v (Luhtala 2000: 206-213). Importantly, Eriugena's commentary has given rise to a number of standard glosses, which appear in some twelve ninth and tenth century manuscripts

¹ The Priscian commentary was attributed to Eriugena by Luhtala in a workshop on medieval grammar organized by Irène Rosier 11. 9. 1992. See bibliography concerning this attribution in n. 4.

² A fragmentary commentary by Sedulius Scottus has also been preserved from the mid-ninth century, edited in CCCM 40C. For studies on Priscian glosses, see Gibson 1981 and 1992 as well as Luhtala 1993, 1996a and b.

³ These glosses deal with the definition of *vox* and with the description of the noun. The manuscript is dated in the tenth century by Fohlen - Jeudy - Marucchi - Pellegrin - Riou 1971: 200-201; see also Passalacqua 1978: 301.

⁴ Dutton has first attributed a fragment dealing with *vox* on fol. 8v to Eriugena 1992: 31-33. (The codex contains even glosses based on Eriugena's Priscian commentary.) In our joint article Dutton - Luhtala 1994 the Ripoll commentary is attributed to Eriugena. For the question about Eriugena's autographa in the "Leiden Priscian", see Jeaneau - Dutton 1996: 15-33.

(Luhtala 1996b); they include such topics as the nature of sound, and the importance of definitions for grammar. It is possible that even the glosses of Paris, Bibliothèque Nationale, ms. lat. 7501, edited below, show remote influence from the Eriugenian text.

The present material will throw light on the gradual assimilation of dialectical concerns into grammar in the ninth and tenth centuries. This early medieval novelty has begun to be appreciated by scholars fairly recently⁵; according to an earlier current view, dialectic began to influence grammar only in the second half of the eleventh century (Bursill-Hall 1975: 180, and 203).⁶ The beginnings of this medieval genre have traditionally been associated with the so-called *Glosulae*-tradition, an anonymous philosophical Priscian commentary deriving from the eleventh century (Hunt 1941-43; Kneepkens 1978: 119; 1995: 242-243; Gibson 1979: 235-254). Thus, the present material serves to fill much of the gap that has long prevailed in our knowledge of pre-eleventh century grammar.⁷

1.1 Alcuin: Introduction of Interdisciplinary Approach

There is good reason to focus specifically on Alcuin as the source of the many peculiarly Carolingian innovations, which established themselves as permanent features of medieval culture. Such is the importance accorded to the study of logic, not only as an object of study in itself but even as a general tool of intellectual inquiry, applied to doctrinal issues as well (Marenbon 1983: 47; 1994: 175). The categories represented the primary philosophical interests of the Carolingians and were studied intensively in the ninth century through a Latin paraphrase, known as the *Categoriae decem*, which gained authority by its attribution to Augustine. The other logical texts launched into circulation in the Carolingian Renaissance included Boethius' translation of Porphyry's *Isagoge* (an introduction to the categories), and of Aristotle's *De interpretatione*, together with Boethius' commentary on them (Marenbon 1981: 52). These texts, known later on as the *logica vetus*, are among Aristotle's early works, in which his approach was much more linguistically oriented than in his mature works

⁵ The question of philosophical influence in grammar in the Early Middle Ages has been sporadically touched upon by Markowski 1981: 38; Marenbon 1983; the issue has been discussed more systematically by Vineis 1988; Law 1992: 30f. and 1994: 97; Luhtala 1993: 150f.; 1996a, and 1996b.

⁶ For a criticism of the traditional view, see Curtotti 1985.

⁷ Additional material relevant for the philosophical study of grammar during this much neglected period is contained in a compilation of philosophical and grammatical texts associated with the monastery of St Gall, edited by Piper 1882, as well as materials edited by Thurot 1868.

on logic. Not surprisingly, then, these works invite comparison with grammatical doctrine.

Priscian defined the noun as signifying substance and quality, while action and being affected figure as the standard meaning of the verb. The parallels with Aristotelian categories are plain; things said without combination include substance, quantity, quality, relation, place, time, being-in-a-position, having, action and being affected. The combined expression, the proposition, such as 'a man runs', discussed in the first four chapters of the *De Interpretatione*, largely coincides with the grammarian's sentence. Both the grammarian and the dialectician talk about the *nomen* and the *verbum*; in the grammatical tradition these terms refer to word classes whereas in the dialectical tradition they amount to the functional notions of subject and predicate.

The fact that the grammatical and dialectical manuals touch upon parallel issues, did not escape Alcuin's notice. He drew attention to such overlapping features in his own grammar (*Dialogus Franconis et Saxonis de octo partibus orationis*, PL 101, 858Df.) quoting, for instance, the dialectician's definitions of the noun and the verb alongside the grammarian's (Vineis 1988; Luhtala 1996a: 58-59). By introducing into grammar questions concerning the relationship between language, thought and reality, which traditionally belonged to the dialectician's domain, Alcuin consciously encouraged the transgression of traditional disciplinary boundaries. A similar interdisciplinary method is used in his handbook on logic, *De dialectica*. There he quotes, alongside the dialectician's definition of the proposition, the grammatical definition of sentence (*oratio*) adopted from Priscian (PL 101: 974C). Clearly, then, Alcuin's pedagogical works encouraged an assimilation of the grammatical and dialectical concerns – an approach which found immediately favour with Carolingian teachers.

1.2 Priscian's Philosophy: Stoic versus Aristotelian

The most important achievements in the application of the new method are to be found in the commentary on Priscian's *Institutiones grammaticae*, where philosophical elements are incorporated into the very foundation of the doctrine. Priscian's philosophical vocabulary coincides with the language of the Aristotelian categories, thus offering a most fruitful point of comparison with contemporary philosophical discussion. Indeed, Priscian's definition of the noun as signifying substance and quality became the object of a series of philosophical interpretations during the medieval period. But on a closer analysis, this definition does not reflect Aristotelian doctrine. It is adopted from Priscian's principal Greek source, Apollonius Dyscolus (2nd century A.D.), whose descriptive framework is

much indebted to Stoic philosophy (Blank 1982: x-xi; Lallot 1997: 27-28; Luhtala 2000a: 147f.). Thus substance and quality in Priscian's definitions reflect Stoic doctrine (Ebbesen 1988: 111).⁸

But when medieval masters compared Priscian's grammatical framework with Aristotelian philosophy, its Stoic origin was not known to them. Priscian's theory moreover exhibits inconsistencies due to the fact that Priscian did not fully understand the Stoic background of Apollonius' framework, and he occasionally gave an Aristotelian flavor to Apollonius' philosophy. Not surprisingly, Priscian's doctrine sometimes appeared odd and inconsistent to medieval scholars. This is the case, for instance, when Priscian describes the adjective as signifying quality and quantity, distinguishing it from the noun, which signifies substance. This description is in a stark contrast with Priscian's general position, according to which the noun as such (e.g. 'Plato' or 'man') signifies both substance and quality. Thus, Priscian's theory proposes, on the one hand, that substance and quality are signified by a single noun, such as *homo* (= the Stoic position) and, on the other, that these two categories are signified by a noun and an adjective, such as *homo albus* (= the Aristotelian position).⁹ Clearly, this is an infelicitous state of affairs, not only for the theory of the noun and the adjective but even for the theory of the pronoun. It is crucial for Priscian's theory to associate the noun with quality, in order to keep it distinct from the pronoun, which is defined as signifying pure substance. Such discrepancies in Priscian's theory, which have not been fully investigated, suggest that it contains different layers, which have not been fully integrated into the framework as a whole. Whether the noun signifies pure substance, or both substance and quality, was a central concern of Priscian's early medieval commentators.

There are thus various reasons for William of Conches' famous complaint in the twelfth century that Priscian's definitions are obscure.¹⁰ Similar criticisms, concerning the philosophical foundation of Priscian's doctrine, were already made in the ninth century, most notably by Iohannes Scottus Eriugena.

⁸ For the Stoic categories, see Long - Sedley 1987: 166-176.

⁹ A preliminary division between Stoic and Aristotelian positions is proposed here; it will be defended in my future research.

¹⁰ At the end of his *De pilosophia mundi* William of Conches criticizes Priscian's obscure definitions, see Jeaneau 1960: 217-218. This criticism has occasionally been assigned a significant role in the renovation of the grammatical method in the Middle Ages in expressing a critical attitude towards the study of Priscian, in contrast to the authoritative attitude of early medieval teachers, Bursill-Hall 1975: 180, 203.

2 Early Medieval Commentary on the Noun, the Verb and the Pronoun

2.1 Eriugena's Priscian Commentary

The newly discovered text attributed to Eriugena is a systematic commentary on the first sixteen books of Priscian's work, dealing with the eight parts of speech, as well as preliminary matters such as sound, letter, syllable, and word. I have chosen to include in this edition primarily extracts dealing with the categories, that is relevant portions of the discussion on the noun, the verb, and the pronoun, as well as passages dealing with the sentence. Parts of Eriugena's long commentary on sound and letter also touch upon related issues and have been included here.

Priscian presents his definition of the noun in two versions which at first sight appear to be inconsistent with each other. According to one, the noun signifies quality (*Nomen est pars orationis, quae unicuique subiectorum corporum seu rerum communem vel propriam qualitatem distribuit* GL II: 56, 29-57,1), while according to the other, the noun signifies substance and quality (*Proprium est nominis substantiam et qualitatem significare* GL II: 55, 6-7). Yet the two descriptions amount to the same, when interpreted in the light of Stoic theory. Substance and quality are Stoic categories, which are understood as inseparable from each other, so that every individual consists of two substrates (Long - Sedley 1987: 166-175, particularly fragment E). Thus, Priscian's definition of the noun as signifying quality must be understood as implying substance, when viewed against its Stoic background. There is thus no real contradiction between these two definitions of the noun.

Eriugena carefully analyzes every philosophical term in Priscian's definition, such as *corpus vel res*, *subiectio*, *substantia* and *qualitas*. Naturally enough, he understood substance and quality as Aristotelian categories. Concerning the notion of quality, he raises the question as to why Priscian should not have said that the noun signifies common and peculiar substance or common and peculiar quantity. He comes to the (correct) conclusion that the noun signifies both substance and quality, resorting to the notion of consignification. Thus, according to him, the noun signifies quality and consignifies substance, whereas the pronoun signifies substance and consignifies the accidents of that substance.¹¹ Thus

¹¹ Here he is clearly influenced by Priscian's view that the pronoun signifies a definite substance and consignifies accidents; here philosophical rather than grammatical accidents are at issue. Et manifestum ex hoc quoque, quod, quando nomini adiungitur, substantiam definitam in aliqua certa persona quaerimus suppositi; hanc enim solam ostendunt pronomina, quorum demonstratio sibi quoque accidentia consignificat, unde ad

Eriugena preserves Priscian's definition, with its emphasis on quality, and concludes that 'the noun is always taken from quality'. But quality must have a very broad interpretation here, he proceeds to argue. Priscian has put here quality instead of all accidents, for surely the noun can signify any of the ten categories. This means that the noun can signify both substance and accidents – a position, which will turn out to be problematic for the theory of the adjective.

Adjectives, which are regarded as one of the subtypes of common nouns in ancient grammar, are defined by Priscian as signifying quality or quantity, whereby quality and quantity are further specified as accidents of substance. Eriugena wonders why Priscian should have said so; surely any noun can signify accidents. Indeed, he has just concluded that the noun can signify both substance and accidents. It is true that Priscian's theory is inadequate here, as has already been concluded. If the noun, e.g. 'man', is defined as signifying substance and quality, one of the subtypes of the noun, the adjective such as 'white', cannot be sufficiently distinguished by defining it as signifying quality.

The fact that the notion of 'accidents' has diverse uses in the grammatical tradition provided another constant source of confusion for Priscian's medieval commentators. Alongside the clearly philosophical use, associated with the semantics of the categories, the 'accidents' referred to the various morphological features of the parts of speech, such as case, tense, mood and so forth. Eriugena is often puzzled by these varying uses, and is generally unable, like his medieval colleagues, to keep the two uses distinct. He tends to identify grammatical 'accidents' with philosophical 'accidents'. This is the case, for instance, in his discussion on the verb. Focussing first on its definition, he concludes that it is a descriptive rather than a substantial definition because the verb does not signify a substance but an accident of a substance. Only a substance can be defined substantially, as he points out. But given that the verb has accidents, he soon has to modify his view. Speech and its parts subsist in the mind (that is, they are accidents subsisting in the subject), he explains, but as the verb is subjected to accidents, it is somehow (*quodammodo*) called a substance. Eriugena proceeds to develop the idea that speech and its parts subsist in the mind, redefining the noun and the verb as mental concepts signifying the substance and the action and undergoing of action of the substance respectively: *Nomen est mentis conceptio ad significandas rerum substantias. Similiter verbum est mentis conceptio ad significandas actus*

omne suppositum pertinent GL III: 129, 12-15. Here philosophical rather than grammatical accidents are at issue.

*vel passiones substantiae*¹². Here Eriugena contradicts himself: he defines the noun as signifying substance, departing from his earlier view of the noun as signifying quality.

Concerning the pronoun, Eriugena again remarks that its definition is not a substantial definition, and proposes that it is a generic definition when it states *est pronomen pars orationis*, and it is both qualitative and etymological when it states *quae pro nomine proprio ponitur*. He devotes a great deal of attention to a somewhat peculiar analysis of the pronoun being used instead of generic nouns. According to Priscian, the pronoun is used instead of proper nouns, while all the other Latin grammarians hold the view that the pronoun is used instead of common nouns as well.¹³ Adhering largely to Priscian's view, Eriugena further specifies that the pronoun can also stand for generic nouns such as 'man' and 'horse' (which are not, strictly speaking, known as generic but specific nouns in grammar). So why did Priscian say 'instead of proper nouns', Eriugena asks and proceeds to explain that this is because every genus contains its species, just like 'man' contains Cicero and so forth. As 'man' signifies genus and species, but species is *proprium*, e.g. Cicero, it is not incongruent to use the pronoun instead of generic nouns, not because the generic noun signifies generality, but because it signifies the peculiar property of substance (*proprietaem substantiae*). Eriugena clearly intends to equate the meanings of proper nouns and generic nouns, as they both are said to signify *proprium* or *proprietaem substantiae*, obviously meaning an individual substance.¹⁴

There is good reason to think that Eriugena's analysis was inspired by Priscian's Book XVII, which was known to him.¹⁵ Here Priscian refers to a

¹² Cf. Priscian: Quid enim est aliud pars orationis nisi vox indicans mentis conceptum, id est cogitationem? GL II: 552, 1-2.

¹³ Priscian includes in the category of pronouns only the following items: ego, mei, tu, tui, sui, meus, tuus, suus, ille, ipse, iste, hic, is, noster, vester GL II: 577, 6-12.

¹⁴ Eriugena's expression *proprietas substantiae* could very well be based on the following passage in Priscian: Et est manifestum, quod loco propriorum nominum pronomina accipiuntur, cum ex eorum interrogatione propria intelleguntur. Cum enim dico 'quis es tu?' vel 'ille?', sine dubio de quibusdam finitis hoc dico substantiis, in quibus etiam proprietates desidero scire ... GL III:129, 17-21. *Proprietas* is that which is indicated by the proper noun, namely quality.

¹⁵ Eriugena's commentary is focussed on the first sixteen Books of the *Institutiones* but he refers to Book XVII (on syntax) as follows: Ideo hoc dicimus propter id quod Priscianus dixit in constructione: praepositivis autem articulis defecit lingua Latina, f. 267r. Cf. Priscian: ... consequens esse existimo, de pronominum quoque constructione disserere. Articuli enim cum nominibus in oratione accipiuntur, ea vera pro nominibus. Neque apud Graecos tamen pronomina demonstrativa, quippe praesentes ostendentia personas, quae in prima sunt cognitione, articulorum esse possunt capacia

view held by some grammarians that generic nouns are regarded as pronouns, because they are substituted for nouns, just like pronouns.¹⁶ Priscian uses the term *nomina generalia* as referring to both *nomina generalia* and *specialia* (*animal, homo*), which is probably why Eriugena confuses his terms, too. Priscian rejects this view, which is not in accordance with Apollonius's position according to which the pronouns express definite substances; generic nouns indicate indefinite things. Priscian moreover claims that the species *homo*, although common to all men, is however *propria ipsius speciei incorporalis* (GL III: 130, 10-15). *Homo* seems to be understood simultaneously as *species* and *propria*, *propria* meaning probably an individual substance.¹⁷

As a part of speech, then, the pronoun signifies definite persons, Eriugena proceeds to argue. But so does 'Cicero' in *ego sum Cicero*. Why is 'Cicero', then, not a pronoun? He explains that this is because the pronoun signifies primary substance through person, while the noun signifies primary or secondary substance through quality, which pertains to many people. He concludes that the noun is taken from quality, the verb from action, while the pronoun signifies through person. Thus, having first equated the meanings of pronouns and proper nouns as capable of signifying an individual substance, he immediately feels the need to differentiate their meanings, and he does so by resorting to the distinction between primary and secondary substance. But he soon contradicts himself by claiming that the pronoun signifies accidents rather than a substance. Yet the pronoun can have accidents, in the way that accidents can have accidents; for instance, light, which is an accident of the sun, can itself have accidents.

Eriugena's argument concerning the pronoun remains somewhat obscure. This passage in the Ripoll manuscript probably contains some textual problems that cannot be solved here. Yet the discussion can largely be regarded as authentic; the essential ingredients for it have been provided

praepositivorum, quibus Latinitas caret, sicut docuimus GL III: 139, 24-29.

¹⁶ Itaque sunt nomina generalem significantia vel substantiam vel qualitatem vel quantitatem vel numerum, quae necessario et infinita sunt, quippe cum omnia suarum generaliter specierum comprehendant in se nomina; unde quidam ea et pronomina esse existimaverunt, quia generaliter pro omnibus aliis accipiuntur nominibus, quomodo et pronomina. Sed pronomina et finita volunt esse et loco propriorum accipiuntur et substantiam solam sine qualitate significant, quantum in ipsa voce est eorum, cum supra dicta generalia nomina penitus sint infinita confusione omnium sub se specierum, GL III: 131, 3-10.

¹⁷ As inspired by this passage, a tenth century commentator claims that *homo* is a proper noun because it indicates the human species, distinct and separate from all others, Thurot 1964: 75, Curtotti 1985-6: 73, Maierù 1994: 275.

by Priscian and its authenticity is supported by the extracts of London, British Library, ms. Harley 2674.¹⁸ Moreover, the main theme, the equation of individuals with their species, is reminiscent of one line of thought in the *Periphyseon*.¹⁹ The glossator of Paris, Bibliothèque Nationale, ms. lat. 7505, who depends heavily on the Eriugenian text throughout his codex, has developed Eriugena's argument in a slightly different manner. But in the light of the Harleian fragments, there is no reason to think that it should represent more genuinely Eriugenian thought than the obscure text in the Ripoll manuscript.

2.2 Paris Bibliothèque Nationale, ms. lat. 7505

The glossator of Paris BN ms. lat. 7505, (whose name was probably Isaac²⁰), shows an extraordinarily independent attitude in commenting upon Eriugena's text. He reworks it to a considerable extent, drawing inspiration, above all, from Martianus Capella's *De Nuptiis Mercurii et Philologiae*. Independently of Eriugena, he introduces an important novelty into grammatical analysis: the subject – predicate distinction. Isaac has attached his comment to Priscian's remark that the dialectician only knows two parts of speech, the noun and the verb: *Partes igitur orationis sunt secundum dialecticos duae, nomen et verbum, quia hae solae etiam per se coniunctae plenam faciunt orationem ...* (GL II: 54, 5-6). Isaac uses the terms *subiectivum* and *declarativum* for subject and predicate which shows that Martianus Capella has provided the stimulus for this passage: *Nam sunt proloquii partes duae: quae in nomine [una], subiectiva dicitur, quae in verbo, declarativa* (lib. IV, 393). As far as I know, this is the earliest

¹⁸ A full comparison between the Harleian fragments and the Ripoll text requires knowledge of tironian notes.

¹⁹ "There is no difference, he (sc. Eriugena) argues, between what is said of a subject and the subject itself. Thus Cicero, the individual subject, and Man, which is said of Cicero, are one and the same. The species is 'whole and one in its numerous members, and these members are one individual in the species', Marenbon 1980: 128. Cf. Eriugena: omne quod est aut subiectum aut de subiecto aut in subiecto aut in subiecto et de subiecto est. Vera tamen ratio consulta respondet subiectum et de subiecto unum esse et in nullo distare. Nam si, ut illi aiunt, Cicero subiectum est et prima substantia, homo vero de subiecto secundaque substantia, quae differentia est iuxta naturam nisi quia unum in numero alterum in specie, cum nil aliud sit species nisi numerorum unitas et nil aliud numerus nisi speciei pluralitas? *Periphyseon*, Book I: 42, 1225. This line of thought is probably religiously motivated, as Marenbon thinks (p. 130): "if all men were contained in any one man, then the redemption of all men by Christ, the perfect man, became as much a consequence of logic as an article of the Faith".

²⁰ The name 'Isaac' often occurs in examples, e.g. ego Isaac scribo f. 173v, Isaac ecclesiam adiit f. 173v, ego Isaac lego f. 174v; Burgunnia is mentioned as a place name on f. 167v.

instance of the use of the subject – predicate distinction in grammar. Another anonymous early medieval author uses it independently in a collection of texts deriving from St. Gall²¹; even here Martianus is the immediate source of inspiration. This distinction became standard practice only in the twelfth century²², and then the stimulus for its application was given by Boethius' translation of and commentaries on the *De interpretatione*.

Concerning the noun, Isaac largely holds the view that it signifies substance. He develops his view leaning on Priscian's statement, according to which the three kinds of nouns, *nomen proprium*, *appellatio* and *vocabulum* all signify substance together with quality: *Proprium est nominis substantiam et qualitatem significare. Hoc habet etiam appellatio et vocabulum: ergo tria una pars est orationis* (GL II: 55, 6-7).²³ A proper noun, such as 'Virgil', Isaac explains, signifies substance which pertains to an individual and simple thing, and can therefore be called *propria* (*substantia*?). A common noun (*appellatio*), such as 'man', is also the name of a substance, but not of an individual and simple substance like the proper noun. 'Man' can be divided by sex, age and nationality, and is therefore the name of a general substance. A *vocabulum* such as 'smile', he goes on to argue, does not signify only commonly (*apellative*) but even peculiarly (*proprie*). For 'smile' (*risus*) can as such signify something general, but if it is joined to 'Virgil's' (*risus Virgilii*), it can be understood as a proper noun. So far, Isaac has ignored the notion of quality altogether. Now he is suddenly hesitant about whether 'smile' signifies substance or quality. If it is an accident peculiar to man, it can, when considered as such, be regarded as a substance or a quality, he argues. This discussion is inspired by Martianus Capella, who mentions sex, age and nationality distinctions in describing secondary substances, and discusses 'smile' as an example of an accident peculiar to man.²⁴

²¹ ... subiectivum et declarativum; subicitur enim quis fecerit et declaratur quid fecerit, Grotans - Porter 1995: 44, see also Luhtala 1993a: 172. This text, which has been edited by Piper 1882 and by Grotans - Porter 1995, is dated by de Rijk 1963: 81-85 in the late ninth century.

²² It is first attested in the gloss commentary associated with a certain Magister Guido, who uses the expressions *subiectum*, *subicere*, *praedicare*, see Kneepkens 1987a: 95. Cf. Petrus Helias: Sicut enim nomen repertum est ad significandum de quo dicitur ita et verbum ad significandum quid de aliquo dicatur, Reilly 448, 9-11; the terms *praedicatum* and *subiectum* are used in 219, 39.

²³ This threepartite division reflects the view of the early Latin grammarians, such as Scaurus, whose views are reported by Diomedes: *Sed ex hac definitione Scaurus dissentit. Separat enim a nomine appellationem et vocabulum* GL I: 320, 13.

²⁴ *Proprium est, quod et eidem formae et ita semper accidit, ut unamquamque rem ab omnium communione discriminet, ut in homine risus* (348, 160, 5-7).

Even in his treatment of comparison, Isaac is heavily influenced by Martianus. According to Priscian, comparison pertains to adjectives, which are taken from accidents. In this connection, Priscian describes the noun as signifying substance and as being self-subsistent, as opposed to the adjective which needs the support of the noun. Moreover, unlike substance, accidents can assume increase and diminution.²⁵ Isaac elaborates on these ideas, focussing specifically on the concept of *iustitia* ('justice'), which, according to him, is an accident perfect in its own right. He keeps it distinct from *iustus* ('just'), which he calls an adjective of an accident, as it needs the support of something else and is subjected to comparison. By distinguishing between 'man', a substance, 'justice', an accident (perfect in its own right), and 'just', an accident of the adjective, Isaac works out a new division within the notion of quality. In the Aristotelian tradition, the noun (*iustitia*) and the adjective (*iustus*) indistinctly represent quality, but in grammar one has to distinguish between a noun and an adjective. No doubt, inspiration for Isaac's interpretation has been given by Martianus Capella, who regards 'justice' as a perfect notion which does not admit comparison, as opposed to 'just', which is subject to comparison: *ut iustitia sit ipsa una quaedam perfecta notio, ut non dici possit 'magis haec iustitia quam illa est', dici tamen potest 'magis hic iustus quam ille est'* (370, 172, 11-15 Dick). On the other hand, Priscian gives *iustus* as an example of an adjective by virtue of its expressing praise: *Adiectivum est, quod adicitur propriis vel appellativis et significant laudem vel vituperationem vel medium vel accidens cuique: laudem ut 'iustus' ...* (GL II: 60,8).²⁶

The extraordinary independence of this early medieval commentator emerges from the fact that he provides new definitions for a number of grammatical categories, including the following accidental subcategories of the verb²⁷: *tempus*, *modus*, and *persona*. His observations concerning the person of the verb deserve mention here. In grammar, the person of the verb is defined as the person who speaks (1st person), the person who is

²⁵ Derivantur igitur comparativa a nominibus adiectivis, quae sumuntur ex accidentibus substantiae nominum ... quae possunt incrementa vel diminutiones accipere, per quae comparatio nascitur, sine quibus substantia intellegi potest GL II: 83, 17-21.

²⁶ It is worth noting that Petrus Helias uses the same example (*iusticia*, *iustus*, *iustior*, *iustissimus*) in order to draw a similar distinction, but he uses a different terminology, Reilly 256, 19-31.

²⁷ He also provides a definition for God on f.111r: *Deus est creans spiritus a quo quicquid factum est, fiducialiter creatura (sic!) esse creditur. Aut deus est creans spiritus a quo sive per quem aut in quo movere per loca sive tempora aut vivere potest quicquid movetur. Et vivit manens ipse vita superna atque localem sive temporalem motum nullum patiens.*

addressed (2nd person), and the person that is talked about (3rd person). In other words, this concept is primarily intended to describe human action. Isaac first introduces the philosophical definition of person as a rational individual substance²⁸, proceeding to point out that the grammarians speak about the action of irrational things in similar terms, so that the following verbs, pertaining to irrational things, are said to be in the third 'person': *grunnit, hinnit, tonuit, pluit, ningit*. Concluding that the 'person' of the verb has to be defined more generally, he presents his own definition which includes even irrational creatures: *Verbalis igitur persona est vox quae cum trifarie volvitur articulata cum alico significato prolata actum seu passionem casualis dictionis singulariter pluraliterve exprimit tam rationalis quam inrationalis creaturae*.

In his discussion on the pronoun, Isaac generally follows closely Eriugena's commentary. However, he develops his argument concerning the use of generic nouns along quite different lines. The pronoun is used equally for proper and common nouns, he maintains, quoting as his examples *ego Isaac scribo* and *ille homo lapsus est*. (But his examples illustrate the use of pronouns together with nouns rather than instead of them.) By saying 'instead of proper noun', Priscian showed that there cannot be genus without species, and that species is contained in the genus, he explains. For instance, if Cicero is related to 'man', it is understood as referring to a special and unique substance, and when 'man' is related to 'animal', an indivisible and simple substance continues to be at issue. Thus, any time that a pronoun is associated with a proper or common noun, it always indicates a unique, individual and specific substance. Therefore, Priscian was right in maintaining that the pronoun always stands for proper nouns, he concludes. His example illustrates the way in which the pronoun can be used instead of both proper and generic nouns: *Isaac fuit in ecclesia et ipse et animal balans erat et illud mortuum est*. Although Isaac's line of thought differs essentially from the Eriugenian, there are still many similarities between the two arguments. While Eriugena used the term generic nouns (for specific nouns), Isaac simply talks about common nouns; yet his analysis pertains to genera and species. In spite of their many differences, the ultimate end of the two analyses coincides. That is, when Priscian said that the pronoun is used 'instead of proper noun', he meant not only individuals but even genera and species.

This argument is extended to pertain to relative pronouns in a digression (initiated by *vel aliter* ...), for which there is no model in Eriugena's commentary as preserved in the Ripoll manuscript and the Harleian

²⁸ Cf. Petrus Helias in the twelfth century: ... persona, ut ait Boecius, est rationalis naturae individua substantia (cf. Boethius, PL 64: 1343D), Reilly 1993: 551, 43.

fragments. It is also radically different from Priscian's position. When Priscian defined the pronoun as being used instead of proper nouns, he excluded what we understand as relative pronouns from the category of pronouns, because they do not signify a definite substance: *Proprium est pronominis pro aliquo nomine proprio poni et certas significare personas. Ergo 'quis' et 'qui' et 'qualis' et 'talis' et 'quantus' et 'tantus' et similia, quae sunt 'infinita' sive 'interrogativa' vel 'relativa' vel 'redditiva', magis nomina sunt appellanda quam pronomina: neque enim loco priorum nominum ponuntur neque certas significant personas, sed etiam substantiam, quamvis infinitam, et qualitatem, quamvis generalem, quod est suum nominis, habent: nomina sunt igitur dicenda quamvis declinationem pronominum habeant quaedam ex eis* (GL II: 55, 13-21).

Isaac invents the following example to show that the relative pronoun refers to an individual substance: *Frotbaldus fuit quondam comes et iste est erga tui recumbens latus*. Furthermore, he claims that the relative pronoun can refer to appellative nouns as in *Corpus est visum et illud mortuum fuerat*; here *illud*, which is regarded as a relative pronoun²⁹, is taken to render *corpus* definite and individual. By saying *illud* (sc. *corpus*) one singles out an individual body from generic body, Isaac argues. When Priscian says 'instead of proper noun', he by no means denied that the pronoun could be used instead of common nouns, Isaac concludes and proceeds to refer to Porphyry's five predicables, by means of which a definition is constructed: *genus, species, accidens, differentia* and *proprietas*.

Then Isaac points out that the pronoun is not the only part of speech to signify definite persons. Even a proper noun and a verb signify a definite person, as in *Cicero disputat* and the verb alone as in *lego* and *legis*. This is in accordance with Priscian's doctrine; the first and the second person of the verb are taken to indicate definite persons whereas the third is not.³⁰ However, the pronoun does not signify definite person in the same way as the noun and the verb, Isaac argues and proceeds to propose a summary of the way in which the noun, the verb and the pronoun signify substance respectively: The noun signifies substance through proper or common quality. The verb consignifies substance together with action and undergoing of action. The pronoun signifies individual substance through

²⁹ Cf. Priscian, Book XII: ... prima quidem et secunda persona ideo non egent diversis vocibus, quia semper praesentes inter se sunt et demonstrativae, tertia vero persona modo demonstrativa est, ut 'hic', 'iste', modo relativa, ut 'is', 'ipse', modo praesens iuxta, ut 'iste', modo absens vel longe posita, ut 'ille' GL II: 577, 16-20.

³⁰ ... verborum quoque tertiae personae infinitae sunt. Nam prima et secunda et praesentes sunt tantum et demonstrativae semper ... GL III: 117, 19-21.

person, e.g. *ego*, *tu*, *ille*. This is reminiscent of but not equal to Eriugena's analysis from which, for instance, the idea that the verb consignifies substance is absent. Priscian never says that the verb consignifies substance; instead, he stated that the nominative (which expresses a definite person or a definite substance) inheres in the verb.³¹ The glossator of Paris, BN lat. 7501 paraphrases the issue in the following manner: *Inest autem in eo (sc. verbo) substantia subsequenter et occulte per vim nominativi intus latentem*.

Isaac proceeds to ask, returning to Eriugenian themes, how the pronoun can have accidents, if it had not been defined substantially. Independently of Eriugena, he proposes a new, substantial definition of the pronoun: *Pronomen est vox litterata quae aliquot mentis cogitationes exprimens, proprii coniunxit locum tenens, certam personam determinat*. He then suggests that what has been defined substantially could have accidents. But, all the same, he concludes with the Eriugenian view, that the pronoun has accidents in the way that light, as an accident of the sun, has accidents.

Like Eriugena, Isaac fails to come to a definite conclusion about the status of the pronoun, whether it signifies substance or accident.

2.3 Paris, Bibliothèque Nationale, ms. lat. 7501

Paris, BN ms. lat. 7501 is a ninth century codex which became heavily annotated in the late ninth or early tenth century.

Concerning Priscian's definition of the noun, the anonymous glossator remarks that it appears, at first sight, to pertain only to adjectives (f. 13v). But on closer examination, it turns out to pertain to both nouns and adjectives. He elaborates on this idea on folio 26v in the following manner. When a common noun is said to 'assign common quality' in Priscian's definition, this concerns phrases consisting of a noun and an adjective, such as *albus homo*. Similarly when a proper noun 'assigns proper quality', this refers to a phrase such as *sapiens Virgilius*. According to this interpretation, the noun signifies substance and the adjective signifies quality. In a separate set of glosses attached to folios 186v-187r, where the *propria* of the various parts of speech are discussed, the noun is once again said to signify substance (*Proprium est nominis per se substantiam significare*), while the role of quality is ignored altogether. Interestingly, the glossator knows of an alternative – and even better – interpretation, according to which the noun signifies quality and consignifies substance. He has copied this comment, which is likely to show remote influence from

³¹ ... nominativus, quem primum natura protulit, ipse primum sibi locum defendit, unde verbis quoque intransitive iste quasi egregius adhaeret GL II: 186, 13-15.

the Eriugenian text³², separately on the upper margin of the folio: *Aliter quod melius est. Proprium est nominis qualitatem significare et consignificare substantiam. Proprium est pronominis significare substantiam et consignificare qualitatem.*

Another gloss develops a philosophical issue in a strikingly Neoplatonic tenor. It is maintained that common nouns, which pertain to substance, show that substance is the *genus generalissimum*. All common nouns have substance, and on the basis of common nouns, which pertain to animals, it can be shown that animal is a species of substance. For there are many common nouns that have (!) no soul, and yet they have (!) substance. Such common nouns can be regarded as proper (*propria*), insofar as they pertain to generic and specific forms of things which are now bodies. Yet in the divine mind, they are proper for there can be nothing in God that is not proper. For instance, all people are one man in God. And all elements, that are now multiplied in various bodies, were one element in God, before they assumed bodies. Wherefore that which is now generic (*generale*) and common (*appellativum*), was once one and proper in God.

The glossator of Paris, BN ms. lat. 7501 tends to equate *appellativum*, *generale* and *proprium*, just like Eriugena and Isaac had done. He moreover spells out the religious connection of this analysis. Whether the present comment shows influence from Eriugena, is uncertain. Eriugena developed his ideas in his discussion on the pronoun, while the present gloss is a comment on the following passage where Priscian deals with definitions: *In definitionibus quoque solet ad interrogationem omnium rerum, quae definiri possunt, neutrum substantivi praeponi et multa appellativa differentiarum nomina ad id referri, ut quid est animal? substantia animata, et per conversionem quid est substantia animata? animal; quid est homo? animal rationale mortale, et per conversionem quid est animal rationale mortale? homo. idem licet facere per omnes definitiones, quamvis quantum ad generales et speciales formas rerum quae in mente divina intellegibiliter constiterunt antequam in corpora prodirent, haec quoque propria possint esse, quibus genera et species naturae rerum demonstrantur* (GL III: 135, 1-10).

The same Priscianic passage drew the attention of the glossator of London, BL, ms. Harley 2674, which contains fragments from Eriugena's

³² This use of the term *consignificare*, although it is inspired by Priscian, seems to be peculiarly early medieval. In the twelfth century, the term *consignificare* tended to be restricted to describe the way in which the verb consignifies time, in accordance with the use of this term in the Aristotelian tradition. Cf. Petrus Helias: *Verba enim principaliter significant agere vel pati sed cum tempore, id est, consignificando vel in presenti vel in preterito vel in futuro*, Reilly 449: 34-35.

Priscian commentary; there the divine mind (*mens divina*) is explained as *praescientia dei*.

2.4 Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, ms. guelf. 64 Gud. lat. 2°

A certain deacon called Teuzo treated linguistic issues in two letters, copied in a Priscian codex from the late ninth century. The first deals with verbal voice in a somewhat routine manner, while the latter is another testimony to the assimilation of dialectical and grammatical concerns in the description of the noun. Teuzo, who has given up the study of dialectic three years ago, regrets having to discuss this difficult issue which, as he fears, will totally exhaust him. Starting with Priscian's definition, *Proprium est nominis substantiam et qualitatem significare*, he first explains the four meanings that the term *proprium* has in dialectic, depending on Boethius's second commentary on Porphyry's *Isagoge* (Book IV, 15: 276-277).

When Priscian defined the *proprium* of the noun, he wanted to establish such features as always belong to every noun and only to the noun, Teuzo explains. Thus, it pertains to every noun and only to the noun always to signify substance and quality. For everything that exists, is either substance or accident. Teuzo proceeds to claim that 'quality' in Priscian's definition generally covers all accidents (cf. Eriugena's view above). Thus, Priscian's definition of the noun covers everything that there is among the created things. Teuzo adheres to the current view that Priscian's definition of the noun pertains to both nouns and adjectives, so that the noun signifies substance (e.g. *lapis, arbor, homo*) and the adjective signifies accidents of a substance (e.g. *bonus, iustus*). But he develops this argument in a novel way, claiming that neither can be understood without the other. That is, nouns signifying substance cannot be expressed without an understanding of such nouns which signify accidents (that is, adjectives). Neither can nouns standing for accidents be used without an understanding of nouns signifying substance. He proceeds to draw an explicit parallel with philosophical doctrine. Just like a substance cannot subsist without its accidents, similarly the accidents cannot subsist without a substance. Just as these two things, substance and accidents, are always connected with each other, similarly words expressing them are always united with each other, and require the expression of each other for their coherent understanding.

This is a unique elaboration of Priscian's doctrine in the early Middle Ages, inspiration for which has been given by Boethius.

2.5 London, British Library, ms. Harley 2674

In the glosses of this codex, which contains also fragments from Eriugena's Priscian commentary, we encounter for the first time the term *nomen substantivum* as referring to the noun.³³ Naturally enough, it first occurs in the context where adjectives are contrasted with nouns, which are described as signifying substance. Many early medieval commentators adopted this interpretation of the noun. In the twelfth century, the term *nomen substantivum* was common knowledge and Peter Helias refers to this distinction as one which was made by the 'ancients' (*antiqui*).³⁴

2.6 London, British Library, ms. Harley 2688

This Harleian manuscript contains an elaboration on the word *nihil*, unique in early medieval grammatical sources. The anonymous glossator explains that every noun has either substance or lacks substance. *Nihil* lacks substance; it is an insubstantial noun (*nomen insubstantiale*). Yet it is possible to say *nihil est*, but it means that something is of little value. It is merely a manner of speech; in reality, *nihil* does not refer to anything.

2.7 Conclusion

The examination of the glosses on Priscian's *Institutiones* covering roughly the ninth and tenth centuries has revealed the existence of a continuous tradition of philosophical commentary on grammatical issues. I have illustrated the central doctrines of Priscian's early medieval commentators, focussing specifically on the two then current interpretations of the noun. Eriugena tends to adhere to the view that the noun signifies primarily quality, and consignifies substance, which comes close to the original Stoic view. But he occasionally adheres to a different view, which is much more common in the ninth century, according to which the noun signifies substance. Several early medieval authors understood Priscian's definition to mean that substance pertains to nouns and quality to adjectives (and the term *nomen substantivum* was introduced to describe the noun). Even this view finds support in Priscian, namely in the context of the theory of the adjective.

The subject – predicate distinction was introduced into grammatical analysis independently by two authors, as inspired by Martianus Capella. Yet it failed to establish itself as a grammatical tool of analysis in the early

³³ Priscian used the term *verbum substantivum* for the verb *sum*, but the term *nomen substantivum* was not used by him.

³⁴ *Antiqui vero hanc solent divisionem facere quod omne nomen substantivum est vel adiectivum, dicentes illud substantivum esse quod per se subsistere potest in aliqua parte propositionis, adiectivum vero quod non*, Reilly 219, 48-50.

Middle Ages. This period is characterized by many new beginnings, all of which did not immediately find continuity. The tendency to equate individuals with their species, attested in the grammatical commentary of Eriugena, found some favour with early medieval commentators, but failed to appeal to later grammarians (e.g. the earliest version of the *Glosulae* tradition and Peter Helias). It is also peculiarly early medieval to describe the pronoun as signifying substance and consignifying accidents. Here, too, influence from Eriugena's Priscian commentary is in all likelihood at issue. Thus, Eriugena was not a completely isolated figure in the field of grammatical exegesis, although his Priscian commentary was studied as a whole by only few of his contemporaries.

3 Bibliography

Texts

Alcuin. *De dialectica*. PL 101: 949-980.

Alcuin. *Dialogus Saxonis et Franconis de octo partibus orationis*. PL 101: 854-902.

Boethius. *Anicii Manlii Severini Boethii in Isagogen Porphyrii Commenta, editio secunda* Ed. by Brandt. *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* 48.

Categoriae Decem. Ed. by L. Minio-Paluello. *Aristoteles latinus* 1,1-5. Bruges-Paris: Desclée de Brouwer, 1961.

Eriugena. *Iohannis Scotti seu Eriugena Periphyseon. Liber primus*. Ed. by E.A. Jeuneau. *Corpus christianorum continuatio mediaevalis* 161. Turnhout: Brepols, 1996.

Petrus Helias. *Summa super Priscianum*. Ed. by L. Reilly. *Studies and Texts* 113.1-2. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1993.

Priscian. *Institutiones grammaticae*. Ed. by H. Keil. *Grammatici latini* II. 1-597; III.1-377. Leipzig: Teubner, 1857-1880.

Martianus Capella. *De Nuptiis Philologiae et Mercurii*. Ed. by A. Dick. Stuttgart: Teubner, 1978.

Die Schriften Notkers und seiner Schule. Ed. by P. Piper. Freiburg im Breisgau und Tübingen: Mohr, 1882.

Sedulius Scottus. *In Donati Artem maiorem*. Ed. by B. Löfstedt. *Grammatici hibernici carolini aevi*. Pars II,1-2. *Corpus christianorum continuatio mediaevalis* 60, B-C. Turnhout: Brepols, 1977.

The St. Gall Tractate: A Medieval guide to Rhetorical Syntax. Ed. by A.A. Grotans - D.W. Porter. Columbia: Camden House, 1995.

Studies

- Blank, D.L. 1982. *Ancient Philosophy and Grammar. The Syntax of Apollonius Dyscolus*. American Classical Studies 10, Chico: California.
- Bursill-Hall, G.L. 1975. 'The Middle Ages', in: T. A. Sebeok (ed.), *Current Trends in Linguistics* 13.1, The Hague: Mouton, pp. 179-230.
- Curtotti, D. 1985-86. 'La semantica grammaticale di Prisciano nello sviluppo della grammatica speculativa'. *Annali Istituto Orientale di Napoli, Sez. filos.* 8-9: 51-87.
- Dionisotti, A.C. 1988. 'Greek grammars and dictionaries in Carolingian Europe', in: M. Herren (ed.), *The Sacred Nectar of the Greeks: The Study of Greek in the West in the Early Middle Ages*, London: King's College London Medieval Studies, pp. 1-56.
- Dutton, P.E. 1992. 'Evidence that Dubthach's Priscian codex once belonged to Eriugena', in H.J. Westra (ed.), *From Athens to Chartres. Neoplatonism and Medieval Thought. Studies in honour of Edouard Jeauneau*, Brill: Leiden, pp. 15-45.
- Dutton, P.E. - A. Luhtala. 1994. 'Eriugena in Priscianum'. *Mediaeval Studies* 56: 153-163.
- Ebbesen, S. 1988. 'Late Thirteenth-Century Debates about Problems Relating to such Terms as "album"', in: N. Kretzmann (ed.), *Meaning and Inference in Medieval Philosophy*, Dordrecht: Kluwer, pp. 107-174.
- Fohlen, J. - C. Jeudy - A. Marucchi - E. Pellegrin - Y.F. Riou. 1971. 'Notes sur quelques manuscrits de textes classiques'. *Revue d'histoire des textes* 1: 200-210.
- Hofman, R. 1988. 'Glosses in a Ninth Century Priscian Ms. Probably Attributable to Heiric of Auxerre (*ca. 876) and Their Connections'. *Studi Medievali* ser. 3.29: 805-839.
- Gibson, M. 1979. 'The Early Scholastic Glossule to Priscian, Institutiones grammaticae: the Text and its Influences', *Studi Medievali* ser. 3. 20.1: 235-54.
- Gibson, M. 1981. 'Râg reads Priscian', in: M.T. Gibson - J.L. Nelson (eds.), *Charles the Bald. Court and Kingdom*, Aldershot: Variorum, pp. 261-266.
- Gibson, M. 1992. 'Milestones in the study of Priscian, circa 800 - circa 1200'. *Viator* 23: 17-33.
- Hunt, R.W. 1941-43. 'Studies on Priscian in the eleventh and twelfth centuries I: Petrus Helias and his predecessors'. *Mediaeval and Renaissance Studies* 1.2: 194-231.

- Jeauneau, E. - P.E. Dutton. 1966. *The Autograph of Eriugena. Corpus christianorum. Autographa Medii Aevi* 3. Turnholt: Brepols.
- Jeauneau, E. 1960. 'Deux rédactions des gloses de Guillaume de Conches sur Priscien'. *Recherches de théologie ancienne et médiévale* 27: 212-247.
- Kneepkens, C.H. 1978. 'Master Guido and his View on Government: on 12th c. Linguistic Thought'. *Vivarium* 16.2.
- Kneepkens, C.H. 1987. *Het iudicium constructionis. Het leerstuk van de constructio in de 2de Helft van de 12de eeuw*, Deel 1, Nijmegen: Ingenium Publishers.
- Kneepkens, C.H. 1995. 'The Priscianic Tradition', in S. Ebbesen (ed.), *Sprachtheorien in Spätantike und Mittelalter. Geschichte der Sprachtheorie* 3. Gunter Narr: Tübingen, pp. 239-264.
- Lallot, J. 1997. *Apollonius Dyscole. De la construction* 1, J. Vrin: Paris.
- Law, V. 1992. 'Carolingian Grammarians and Theoretical Innovation', in: A. Ahlquist et al. (ed.), *Diversions of Galway: Papers from the Fifth International Conference on the History of Linguistics*, John Benjamins: Amsterdam & Philadelphia, pp. 27-38.
- Law, V. 1994. 'The Study of Grammar', in R. McKitterick (ed.), *Carolingian Culture: Emulation and Innovation*. Cambridge: University Press, pp. 88-110.
- Lehmann, P. 1930. 'Mitteilungen aus Handschriften II', *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philologisch-historische Abteilung*, 1930.2, III.
- Lewry, O.P. 1981. 'Boethian logic in the medieval West', in: M. Gibson (ed.), *Boethius: His Life, Thought and Influence*, Basil Blackwell: Oxford, pp. 90-134.
- Long, A.A. - D. Sedley. 1987. *The Hellenistic Philosophers* 1. Cambridge University Press: Cambridge.
- Luhtala, A. 1993. 'Syntax and Dialectic in Carolingian commentaries on Priscian's *Institutiones grammaticae*'. *Historiographia Linguistica* 20.1: 151-197.
- Luhtala, A. 1996a. "'Priscian's Definitions are Obscure": Carolingian Commentators on the *Institutiones grammaticae*', in: W. Hülsen & V. Law (eds), *Linguists and Their Diversions. A Festschrift for R. H. Robins on His 75th Birthday*, Nodus Publikationen: Münster, pp. 53-78.
- Luhtala, A. 1996b. 'Grammar and Dialectic: A Topical Issue in the Ninth Century', in: G. Van Riel, C. Steel - J. McEvoy (eds), *Iohannes Scottus Eriugena. The Bible and Hermeneutics. Proceedings of the Ninth International Colloquium of the Society for the Promotion of*

- Eriugenian Studies*, Leuven University Press: Leuven, pp. 279-302.
- Luhtala, A. 2000a. *On the Origin of Syntactical Description in Stoic Logic. The Henry Sweet Society Studies in the History of Linguistics 7*. Nodus Publikationen: Münster.
- Luhtala, A. 2000b. 'Glosses Based on Eriugena's Priscian Commentary'. *Miscellanea Bibliothecae Apostolicae Vaticanae*.
- Maierù, A. 1994. 'The Philosophy of Language', in: G. Lepschy (ed.), *History of Linguistics II. Classical and Medieval Linguistics*, Longman: London/New York, pp. 272-324.
- Marenbon, J. 1980. 'John Scottus and the "Categoriae Decem"', in: W. Beierwaltes (ed.), *Eriugena. Studien zu seinen Quellen. Vorträge des III. Internationalen Eriugena-Colloquiums Freiburg im Breisgau, 27. - 30. August 1979*, Heidelberg: Carl Winter-Universitätsverlag, pp. 117-134.
- Marenbon, J. 1981. *From the Circle of Alcuin to the School of Auxerre: Logic, Theology and Philosophy in the Early Middle Ages*, Cambridge University Press: Cambridge.
- Marenbon, J. 1993. *Early Medieval Philosophy (480-1150)*. Routledge: London/New York.
- Marenbon, J. 1994. 'Carolingian Thought', in: R. McKitterick (ed.), *Carolingian Culture: emulation and innovation*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 161-192.
- Markowski, M. 1981. 'Sprache und Logik im Mittelalter'. *Sprache und Erkenntnis im Mittelalter 1*. Berlin, New York: de Gruyter.
- Passalacqua, M. 1978. *I codici di Prisciano. Sussidi eruditi 29*, Edizioni di storia e letteratura: Roma.
- Prete, S. 1968. *Codices Barberiniani latini 1-150*, Città del Vaticano.
- de Rijk, L.M. 1963. 'On the Curriculum of the Arts of the Trivium at St Gall from c. 850-c. 1000'. *Vivarium 1*: 35-86.
- Thurot, Ch. 1868. *Extraits de divers manuscrits latins pour servir à l'histoire des doctrines grammaticales au Moyen Age. Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Impériale 22.2*. Paris: Impr. Nationale.
- Ullman, L. 1973. *Studies in the Italian Renaissance. Edizioni di storia e letteratura 51*. Roma.
- Vineis, E. 1988. 'Grammatica e filosofia del linguaggio in Alcuino'. *Studi e Saggi Linguistici 28*: 403-429.

4 Manuscripts and Ratio edendi

4.1 General

Each set of glosses edited below has been preserved only in one manuscript; so are the edited portions of Eriugena's Priscian commentary, except for the pronoun section, which has also been preserved in the fragments of Harley 2674. Their reading is prohibited by the scribe's heavy use of tironian notes. The orthography of the manuscripts has largely been respected, while paragraphing and punctuation are the editor's. All the manuscripts have been described in Passalacqua 1978, where complete references can be found.

The glossator of Paris, Bibliothèque Nationale, ms. lat. 7505 uses heavily tironian notes. The use of tironian notes by the scribe is indicated by capital letters in my transcription. Dr Denis Muzerelle (I.R.H.T.) has kindly helped me in interpreting most of the glosses containing tironian notes in this manuscript.

4.2 Eriugena's Priscian commentary (= B)

Eriugena's Priscian commentary has been transcribed from an eleventh century manuscript of Catalan origin (monastery of Santa Maria de Ripoll), Barcelona, Archivo general de la Corona de Aragón, Ripoll 59, fols 257v-288v. The text is copied after Priscian's *Institutiones grammaticae* (fols 1r-250r), and is followed by a glossario. The manuscript was purchased in 1044 by Remundus Seniofredi (see Passalacqua 1978: 10-11).

4.3 Paris, Bibliothèque Nationale, ms. lat. 7505 (= P)

This manuscript contains Priscian's *Institutiones grammaticae*, copied and annotated in the ninth century (see Passalacqua 1978: 224). All the glosses edited here are by the same scribe who uses heavily tironian notes (Chatelain 1900: 211-212). A letter of Ingenaldus, Bishop of Poitiers (860-871) is copied on fol. 112v (see Kneepkens 1986: 331-338). The ms. also contains grammatical notes copied in the eleventh century which will not concern us here (fol. 3v, ed. by Thurot 1868: 87-88).

4.4 Paris, Bibliothèque Nationale, ms. lat. 7501 (=N)

This manuscript, containing Priscian's *Institutiones grammaticae*, was written in Corbie in the ninth century (see Passalacqua 1978: 222) and became heavily annotated in the late ninth or early tenth century. The marginal glosses are by one main glossator, who had several Priscian manuscripts available, from which he entered material onto his codex. Independent sets of glosses are copied by the main glossator on various spaces left blank by the scribe (e.g. fols. 26v, 186v-187v); yet others have

been entered much later (e.g. fols 212r-220v). My edition includes marginal glosses as well as independent sets of glosses, which have all been copied by the main glossator.

Dionisotti has noticed large overlaps between the Greek-Latin glosses of this and two other manuscripts, Laon, Municipal Library, ms. Laud. 444 (associated with Martinus Hiberniensis) and Leiden, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, BPL 67 (probably containing Eriugena's autographa), and suggests that "perhaps the immediate source of all three was John the Scot's copy of Priscian" (1988: 50); see also Hofman (1988: 818). I have earlier on pointed out similarities with the teaching of Sedulius Scottus (1993: 170-171) and the philosophical glosses of this codex seem to bear distant echoes of Eriugena's teaching. It is noteworthy that the name of Iohannes is mentioned three times by the glossator: *in libro Iohannis* on f. 74v and 75r and *Iohannes qui fuit Grecus* on f. 20v.

4.5 London, British Library, ms. Harley 2674 (= L)

This manuscript was copied in Reims in the late eighth or early ninth century (Lehmann 1930.2: 22; Passalacqua 1978: 143). It received a considerable amount of contemporaneous glosses which include fragments from Eriugena's Priscian commentary (ff. 109v, 116v-117r, 135r, 140v, 141r and 187r-188v, Luhtala, forthcoming). The glossator had several Priscian codices available (cf. *in quibusdam libris* f. 76r, f. 138r, *quidam codices habent* f. 148v). In the fifteenth century this manuscript was in the large library accumulated by Cardinal Nicholas of Cues (1401 - 64) (Ullman 1973: 357, 362).

4.6 London, British Library, ms. Harley 2688 (= H)

This manuscript is composed of five parts, one of which is from the second half of the ninth century, and contains Priscian's *Institutiones grammaticae* (fols 47r-54v) (Passalacqua 1978: 143). This part has received only few contemporary glosses.

4.7 Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, ms. Guelf. 64 Gud. lat. 2° (= W)

This ninth century manuscript contains parts of Priscian's *Institutiones grammaticae* (1r-86v), together with fragments of Priscian's minor works (Passalacqua 1978: 366). Two letters by a certain deacon Teuzo, dealing with grammatical issues, are copied on fols 91v-92r.

5 Sigla

[album]	album <i>delendum censeo</i>
[...]	<i>quaedam omisi</i>
<album>	album, <i>quod numquam in codice fuit, addendum censeo</i>
\album/	album <i>secundario (inter lineas) inseruit scribe</i>
album ac	<i>verba album ac corrupta esse puto</i>
...	<i>vox quam vel litterae quas legere nequivi</i>
(?)	<i>de lectione vocis praecedentis dubitare licet</i>

<258r> INCIPIT DE VOCE

Aer Grece, Latine spiritus interpretatur. Substantia vocis est aer tenuissimus. Sicut enim quod subtilissimum est elimentorum³⁵ per corpus vadit ut in corpus mutetur, ita quicquid tenuissimus spiritus est in aere, ille spiritus latenter in corpulentiori aere ab animalibus sumptus per corporis ingreditur venas, et cum revertitur per artherias, anima ignea vi³⁶ pulsante vocem gignit.

'Quod proprie auribus accidit' (GL II: 5, 2). Augustinus in libro secundo *De doctrina christiana*: 'Signorum quibus inter se homines sua sensa communicant, quaedam pertinent ad oculorum sensum, pleraque ad aurium, paucissima ad ceteros sensus (II.3.4).' Item³⁷ motus manuum et histrionum dant signa oculis, et sunt quasi quaedam verba invisibilia. Et tuba et tibia et cythara dant signa auribus, odor ad nares, corpus ad tactum. 'Sed omnia verbis comparata paucissima sunt. Verba enim prorsus inter homines obtinuerunt principatum significandi quaecumque animo concipiuntur, si ea quisque prodere velit (II.3.4.).' 'Sed quia verberato aere statim transeunt, nec diutius manent quam sonant, ideo statuta sunt per litteras signa verborum. Ita voces oculis ostenduntur, non per se ipsas, sed per signa quaedam sua (II.3.5).'

Ex his verbis apparet vocem duobus sensibus accidere, id est auribus et oculis, sed quia per litteras oculis, per se autem auribus, ideo proprie auribus accidit. Ad circumposita loca et corporea vox accidit, nam echo, id est vocis imago, de lignis et saxosis collibus resultat. Sed³⁸ proprie auribus accidit, quia per illam imaginem quae de voce per aures in sensu exprimitur audientis, sensus intimatur vocem proferentis, quem³⁹ Greci HNNOYAN (5, 3) dicunt. Augustinus in libro *De paradiso*: NOUZ mens interpretatur. Animum sive mentem Greci NOUN dicunt, sensum vero ΕΞΘΕΕΙΝ appellant. Notitia illa, quia intellegit mens <258v> sensum, HNNOYA dicitur.

'Quantum in ipsa⁴⁰ est' (5, 4). Quid est quantum in ipsa est, nisi quantum sentitur vox? Ita ergo accidit voci ille sensus, qui proprie dicitur auditus, quantum potest sentire vocem. Augustinus definit sensum: 'sensus est passio corporis non latens animam'. In tantum ergo accidit voci auditus, id

³⁵ elimentorum] alimentorum B

³⁶ vi] vim B

³⁷ item] idem B

³⁸ sed] sicut B

³⁹ quem] quam B

⁴⁰ ipsa] ipso B

est audiendi sensus; quantum non latet animam, id est intellectus vocis. Nam aliquando auditur vox et non intelligitur, si inarticulata vel aliena lingua fuerit. Articulata est quae coartata. Sicut anima colligit in unum omnia membra corporis, ut per illud corporalia et visibilia sentiat, ita vocem in verba coartat, ut sensum suum aliis exprimat. Scribi tamen non possunt qui confuse et indistincte per litteras proferuntur.

<259r> Colligamus ergo illa tria praedicta: quis icit, et quid icitur, et in quo icitur. Anima percutit; aer tenuissimus patitur, id est percutitur; in artheriis agitur vox et inde nascitur. Sed tamen de solo aere tenuissimo, id est de sola natura ignea, simul cum corpulentiori aere intrante et redeunte, vox efficitur. Non enim de isto aere crasso sed illo tenuissimo vox efficitur. Non mireris subtilissimum aerem in crassiori aere esse, nam natura ignea non solum in superioribus mundi partibus, quasi in sua sede, sed etiam intus habitat in omni corporali creatura inferiori crassiorique. Deinde etiam intelligendum id quod dictum est 'vox est aer tenuissimus ictus'. Non sic dictum est: 'Vox est ignis tenuissimus ictus', ut nichil aliud esset vox nisi aer tenuissimus ictus. Nam si sic intelligamus, non alia creatura est vox et alia ignis, id est ipse tenuissimus aer, quod suspicari turpissimum est. Sed ita dictum: 'vox est aer tenuissimus, id est ipsa vox talis substantia est ut sit tenuissimus aer. Qui tenuissimus aer quasi naturaliter in sua materia sic latet'⁴¹, hoc est in igne, donec aliqua vi et collisione <259v> de ipso igne percusso ipse tenuissimus aer, qui est vox, suscitetur.

Tria enim corpora mirabili naturae opere formata de natura ignis nascuntur, id est lux, et calor, et vox. Item mirandum quod haec tria cum de una natura ignis nasci manifestum est, non ad unum sensum corporeum pertinent, sed ad tres, id est vox ad auditum, lux ad oculos, calor ad tactum. In hoc etiam intelligitur quod vox corpus est de alio corpore formatum, id est tenuissimus aer vocis de tenuissimo aere ignis. Sed etiam lux corpus est quasi aliud corpus tenuissimum de eadem ignis natura; ac⁴² calor eodem modo quasi aliud corpus subtilissimum. Nam illa quaestio, quae de luce et calore et voce est, utrum corpora sint an etiam qualitates corporum, longe alia disputatione indiget. Multi enim philosophorum adfirmant haec tria non esse corpora, sed quasi quasdam qualitates corporum. Nunc autem quantum ad praesens pertinet, satis est ut dicamus haec tria, vocem, lucem, calorem, corpora subtilissima esse de natura ignis formata. Et hoc firmatur argumento sensuum. Omne enim quod sentitur corpus est. Haec autem tria sentiuntur, corpora sunt igitur.

⁴¹ sic latet] si lucet B

⁴² ac] ad B

ITEM DE SECUNDA DIFFINITIONE

'Vel sonum sensibile aurium' (5, 2). Haec diffinitio ab accidentibus sumpta est, sicut illa a substantia. Sensibilitas enim accidens est, sicut et ipse sensus. Ut enim animae accedit sensus, sensus enim animae est, non corporis. Ita sensibilitas accedit voci atque ideo per hoc accidens quasi proprium et principale meruit diffiniri sic: 'vox est sonus sensibilis aurium'.

Notandum etiam in hac⁴³ diffinitione, sicut in praedicta, quod gradatim per suas partes currere videtur. Non enim dictum est, 'vox est sonus', addidit 'sensibilis', non solum hoc, sed etiam 'aurium'. Sed videndum cur 'sonum' posuit. Ideo, quia omnis diffinitio sui⁴⁴ speciem diffiniens, necesse est ut aut ad substantiam aut ad genus recurret. Deinde iterum a substantia vel a genere per partes substantiae aut per accidentia perveniet usque ad proprium, sicut in his duabus diffinitionibus factum est. In illa namque prima vox reffertur ad substantiam, deinde ab ipsa substantia declinet ad causam, id est ad ictum. In secunda vero eadem vox ad suum genus primum definientium usitatissimo more declinetur.

Sonus est enim genus omnium vocum. Nam omnis vox sonus est; non autem omnis⁴⁵ sonus vox proprie dici potest. Atque ideo intelligitur quod vox species quaedam est soni, sonus autem genus vocis atque ideo vox, quae species est primo gadu, elevatur ad genus. Iterum a genere ad accidentia, id est ad sensibilitatem, quod accidens proprium vocis est. Quamvis enim vox cetera etiam accidentia habere dinoscitur, ut est 'asperitas, levitas, gravitas, aut gracilitas, ceteraque huiusmodi, tamen sensibilitas proprium accidens huius esse videtur. Atque ideo per hoc solum diffinire posse monstratur, ut sit 'vox est sonus sensibilis'. Sed quia sensibilitas generalis est, ideo necesse erat, ut adderetur 'aurium' ad distinctionem aliorum sensuum. Atque ideo dicit 'quod proprie auribus accedit' (5, 3).

Nunc veniamus ad sensus. Omnium animalium sensus qui, quasi suo proprio nomine corporeus appellatur, cum vera ratione solius animae dinoscitur esse, quinque partitus est, et naturali ordine appellantur: visus, auditus, olfactus, gustus, tactus. Sed haec quinque in quibusdam similia sunt, in quibusdam differunt. Nam oculorum et aurium sensus simili modo petunt et petuntur. Visus enim oculorum foras prosilit et visibilia appetit, maxime lucem, atque ideo ipsa lux eidem visui obviam adest et idcirco competunt se. Lux enim appetit oculos et oculi lucem et extra <260r> corpus totum efficitur.

⁴³ hac] hoc B

⁴⁴ sui] suis B

⁴⁵ omnis] omnes B

Eodem modo in sensu aurium. Aurium enim sensus foras de corpore prosilit et vocem ubicumque sonuerit appetit, sicut etiam illa vox aures appetit ubicumque fuerint. Et ideo haec quatuor reciproca accidentia appellari possunt, id est lux et visus, auditus et vox. Possunt enim accidere luci visus et lux visui; item accidere voci auditus et vox auditui. Tactus vero et gustus extra corpora non porriguntur, sed quicquid tangitur aut gustatur in corpore sentitur, nullo modo extra. Olfactus autem extra et intra corpus sentire dinoscitur. Si hi quinque sensus de una⁴⁶ quasi fonte procedentes discernuntur atque etiam omnes creaturae corporeae, quantum pertinet ad vim sentiendi, variantur suosque proprios sensus habere intelliguntur, sic etiam et ipsi sensus sua propria corpora habere manifestantur. Lux enim ad solos oculos adest atque ideo quasi proprium oculorum est. Reciprocatur oculi solam lucem sentiunt atque ideo quasi proprium lucis est visus. Vox ad solas aures pertinet, aures enim tantummodo sentiunt atque ideo proprium aurium est sensibilitas vocis, sicut proprium vocis est accedere ad⁴⁷ aures atque ideo dixit 'quod proprie auribus accidit'. Tamquam manifestius diceret: sicut proprie oculis lux, calor tactui, sapor gustui, odor olfactui, sic vox auditui. Singula enim elementa quasi singulos sensus habere dinoscuntur. Potest et sic leviter intelligi quod dictum est: 'quod proprie auribus accidit'. Vox enim duobus sensibus accidere videtur, id est auditui et visui. Sed auditui per se atque ideo proprie; visui autem non per se et ideo non proprie. Audimus enim vocem per ipsam vocem; videmus vocem, sed per imaginem ipsius vocis. Cum enim videmus figuram alicuius⁴⁸ litterae, per illam figuram quasi per quandam imaginem quodammodo vocem video. Neminem autem moveri oportet quod primum Priscianus vocem auribus accidere dixit, dicendo 'quod proprie auribus accidit'. Tunc enim manifeste dicit vocem auribus accidere proprie, sicut lucem visui.

In sequentibus autem dicit 'accidit enim voci auditus' (5, 4). Per quae verba intelligere possumus auditum accidentem esse vocis. Nam accidentium, sicut praediximus, quaedam sunt reciproca, quaedam ex una parte et recurrere non possunt. Ex una parte sunt, ut calor in corpore. Calor enim accidens corporis⁴⁹ est; non autem corpus accidens caloris. Reciproca autem sunt accidentia lux et visus. Lux enim visui accidit et visus luci, sic enim vox auditui et auditus voci, quantum in ipsa est, id est in ipsa voce. Modus enim sentiendi in voce consistit. Qualis enim fuerit vox, talis sensibilitas erit. Si nota fuerit vox, non solum per aures sentitur vocem esse,

⁴⁶ una] uno B

⁴⁷ ad] aud B

⁴⁸ alicuius] alicui B

⁴⁹ corporis] corpori B

sed et aliquid perfectum significare, ut 'arma virumque cano'. Haec est vox, quia perfecta est et humana est et diffinita est et significat intellectum animi, bene sentitur et perfecte et plene.

Vox autem, quae est sicut 'sibile et gemitus hominum' (5, 12), minus sentitur, quia minus distinguitur. Sic etiam in ceteris intelligendum. Modus ergo sentiendi in perfectione vocis consistit. Prout enim fuerit vox, sic accidit illi sensibilitas, quantum in ipsa est, id est in ipsa voce. Quantum enim inest in voce vis sensibilitatis, in tantum accidit auribus, ut sentiat. In quibusdam libris inventum, 'quantum in ipso est'. Si sic fuerit, in ipso auditu intelligendum est, ut intelligatur sic: 'accidit enim voci auditus quantum in ipso est', id est quantum in auditu est <260v> accidere voci. Si enim perfectus fuerit auditus, bene accidit voci; hoc est bene sentit vocem. Sin autem imperfectus fuerit auditus, non bene accidit voci; hoc est non bene sentit vocem.

Non nos latet quod in quibusdam libris invenitur ita diffinitio vocis: 'Philosophi diffiniunt vocem vel sensum sensibile aurium.' Sed si sic fuerit, suum idem proprium. Proprium enim voci est esse sensibile aliquod auribus.

'Vocis autem differentiae sunt quatuor' (5, 5). Sciendum quod in hoc loco differentias appellavit species. Non enim de his quae propriae differentiae appellantur nunc loquitur, sed de speciebus vocum quas nunc Priscianus usitato more differentias appellat. Differentia enim inter diversa genera intelligitur, species in uno. Cur autem priores differentias generales dixit, posteriores autem non generales? Sic intelligitur: omne quod subdivisiones habet, generale est; quod autem non habet, non est generale. Articulata autem vox subdivisiones habere non potest atque ideo quasi individua species dicitur.

ITEM DE VOCE

Diogenes Babylonius philosophus primus omnium vocem diffinivit dicens: 'vox est aer ictus vel suum sensibile aurium'. Tryfon⁵⁰ vero philosophus diffinitionem vocis secundum Diogenem non satis esse integram videns, diffinitioni addidit ac sic diffinivit: 'vox est aer tenuissimus ictus'. Nam non solum percussio huius aeris corpulentioris in artheriis animalium vocem efficit, sed etiam ubicumque qualiscumque sonus fieri potest, non aliunde nisi ex subtilissimo aere, qui omnem corpoream creaturam implet, causam habet. Ubicumque enim sonus suscitatus fuerit sive in igne, ut est crepitus flammaram, sive in aquis, ut est sonus fluctuum, nichil aliud sonat et sonum

⁵⁰ Tryfon | Trufon B

gignit nisi subtilissimus aer, qui discurrit per omnia corpora et sine quo nullum corpus constat. Est enim quartum mundi⁵¹ elementum.

De voce vero, utrum corporalis sit an incorporealis, philosophorum variatur sententia. Nam Stoici corporalem esse vocem dicunt, quos Priscianus grammaticus sequitur. Alii vero philosophi, ut sunt Achademici et Peripatetici, vocem incorpoream esse adfirmant, quos nos sequimur. Si enim vox accidens aeris est et omne accidens incorporeum est, quare non conceditur quod omnis vox incorporea sit? Si enim propterea vox incorporea esse estimatur quia ex corporeo aere efficitur, cur non omnes qualitates, quas in corporibus esse cognoscimus, corporales non sunt? Nunc vero quoniam nullus ambigit qualitates et quantitates, ut sunt colores et magnitudines, incorporeas esse et tamen in corporibus sunt, quid resistit, ut non intelligamus sano intellectu in corporali et de corporali aere incorporalem vocem posse fieri?

De ethymologia nominis quod est 'vox' nil aliud probabilius creditur quam ut a verbo Greco dirivetur, quod est ΦΩ, quod vertitur in Latinum verbum 'illumino'. Nam quemadmodum lux obscura omnia illuminat atque appetit, sic humana vox, quae litterata vel articulata dicitur, occultas animi conceptiones in noticiam adducit certisque litterarum ac syllabarum, verborum quoque et sententiarum, rationabilibus motibus discernit. Quid ergo mirum si a verbo ΦΩ vox dirivetur, cum a verbo ΝΕΜΩ, quod est 'distribuo', nomen dirivari teste Prisciano videamus. Nam et apud Grecos a verbo ΦΩ ΦΩΝΗ, id est vox, dirivatur, et dicitur ΦΩΝΗ, quasi ΦΩΖ ΝΩΥΖ, id est lux animi. Occultas animi, ut diximus, animi cogitatione veluti in lucem quandam cognitionis per instrumenta sensuum reserat.

<261r> INCIPIT DE LITTERA

'Littera est pars minima vocis compositae' (6, 7). Notandum quod non secundum substantiam, sed secundum quantitatem diffinivit litteram. Ideo hoc fecit, quia omnis littera vox est. In diffinitione ergo vocis, omnis littera complexa est. Litteram igitur in voce diffinivit quantum ad substantiam litterae pertinet. Nihil enim aliud est littera nisi vox.

Nunc quantitatem ipsius vocis diffinivit, atque ideo dixit 'littera est pars minima vocis compositae'. In hoc etiam notandum quod non solum articulatae vocis litteras, sed etiam generaliter omnium in litteras distinctarum ad unam diffinitionem⁵² quantitatis colligere videtur. Non solum littera vocis humanae, sed etiam littera vocis belvinae ad unam diffinitionem comprehenditur. Ac per hoc intelligere possumus quod

⁵¹ mundi] modi B

⁵² ad] ac B

substantia vocis non est vox, sed quaedam intelligibilis res. Sicut enim generaliter in omnibus creaturis intelligere possumus substantiam incomprehensibilem sensibus esse, ita etiam specialiter in voce intelligimus id quod pertinet ad⁵³ aures, id est ipsa vox sensibilis, quantitatem esse, non substantiam. Sed illa quantitas, ut cuiusdam substantiae quantitas, hoc est accidens sit. Substantia igitur vocis non solum in dictione, sed etiam in litteris et syllabis incorporalis est, atque solo animi notione⁵⁴ dinoscitur. Ideo quod auribus sentitur, aut quantitas est aut qualitas, ideo dixit vocis compositae, non autem vocis articulatae. Nam si articulatae vocis dixisset, de litteris, quibus constat vox rationabilis creaturae, solummodo dixisset; vocem autem littera<ta>m aliorum animalium praetermisisset, quod aptum non est. Non enim sola vox rationabilis creaturae, sed etiam inrationabilis, litteris distinguitur. Atque ideo melius dixit 'vocis compositae' quam 'vocis articulatae'. Quod enim dixit generaliter ad omnes per litteras distinctas pertinet.

Vox autem articulata dicitur quia distinctis litteris syllabisque, quasi quibusdam articulis, id est quibusdam membris, comprehenditur atque in unum colligitur. Per quod cuiusdam rationabilis creaturae conceptio dinoscitur⁵⁵ atque tali similitudine utendum, ut manifestius fiat quod dictum est. Sicut enim corpus humanum suis membris colligitur atque in aliquam quandam confirmationem adunatur, illudque corpus anima rationabili regitur atque gubernatur, ita etiam articulata vox suis articulis quasi quibusdam membris, hoc est litteris et syllabis dictionibusque, quasi unum corpus aliquod, confirmatur, atque etiam alio quodam intellectu, quasi quadam vita animaque, vivificatur. Articulata igitur vox dicitur, quia suis artibus confirmatur et rationabili quodam intellectu complectitur, non sicut quidam grammaticorum putant, ut ideo articulata vox diceretur, quia articulis digitorum scribitur, sed quia suis propriis membris constat et sensu rationabilis mentis colligitur.

'Minima autem quantum ad totam' (6,7). Cur addidit 'quantum ad totam', tamquam manifeste diceretur? Non quantum ad semet ipsam pertinet, minima est, sed quantum ad totam comprehensionem vocis, quod verissime dicitur. Omnis enim res in se ipsa intellecta inspectaque nec parva nec magna est. Haec enim nomina comparisonis sunt. Littera ergo in semet ipsa intellecta, quantum ad suam substantiam et quantitatem et qualitatem pertinet, in se ipsa perfecta est et nec magna nec parva est. Cum autem comparatur ad totam vocis comprehensionem, cuius pars est, parva est, non

⁵³ ad] aud B

⁵⁴ notione] notitione B

⁵⁵ dinoscitur] disnoscitur B

solum etiam parva, <261v> sed et minima. Omnis namque pars suo⁵⁶ toto comparata minima est, id est valde parva, sicut omne⁵⁷ totum suis partibus comparatum maximum est, et valde magnum.

Quidam volunt quod ideo minima dicatur, quia in comparatione unius syllabae minor est una littera, in comparatione autem vocis, quae⁵⁸ multis syllabis constat, minima dicatur, ut in hac comparatione litterae ad totam comprehensionem vocis tres gradus comparationis inveniantur: ut illa littera in se inspecta parva dicatur, in comparatione vero unius syllabae minor, in comparatione⁵⁹ vocis duabus aut tribus syllabis constantis minima. Sed huic sensui contradicit, quia illa littera in se ipsa perspecta, sicut dictum est, nec parva nec magna dici potest. Itemque littera, quae pars est unius syllabae, ut est 'mons', in illa una littera minima est. Verbi gratia, in hac⁶⁰ syllaba 'mons' aut 'fons' videamus unam aliquam litteram, verbi gratia, primam. Minima est illa una in comparatione⁶¹ totius syllabae; inde conficitur, ut semper littera minima pars sit, non solum in comparatione vocis multas syllabas comprehendens, sed⁶² in comparatione vocis quae⁶³ in una syllaba constat. Semper igitur littera pars est minima, nullo modo minor.

'Ad hanc enim etiam productae vocales⁶⁴' (6, 8). Tamquam diceret non solum consonans vel etiam vocalis brevis, sed etiam longa vocalis in comparatione totius vocis comprehendens litteras minima pars dicitur.

'Vel quod omnium brevissimum' (6, 9). Sciendum quod haec divisio non ad corporalem participationem pertinet, quae per partes semper descendit, sed ad intelligibilem rationem divisionis adinet, quae aut in partibus substantiae aut in partibus generis, id est in speciebus, aut in divisionibus accidentium intelligitur. Nam si ad corporalem participationem pertinisset, hoc est ad divisionem vocis corporalis, nullo modo rationabiliter haec sententia stare potuisset. Nullum enim corpus usque ad individuum aliquod pervenire⁶⁵ potest. In quantum enim corpus est, dividi possibile est. Vox autem corpus est. Igitur usque ad individuum pervenire <non> potest. Sicut enim, verbi gratia, vox unius syllabae partiri in voces⁶⁶ litterarum potest, ita

⁵⁶ suo] suae B

⁵⁷ omne] omnen B

⁵⁸ quae] qui B

⁵⁹ comparatione] comparisonem B

⁶⁰ hac] hoc B

⁶¹ comparatione] comparisonem B

⁶² sed] sicut B

⁶³ quae] qui B

⁶⁴ vocales] vocalis B

⁶⁵ pervenire] pertinere B

⁶⁶ voces] vocis B

vox unius litterae in suas proprias partes dividitur. Quamvis enim per moras et per silentia non distinguatur, tamen rationabiliter colligitur vox singularum litterarum <in> infinitum partiri posse. Omnis enim vox corporea sensibilis, quae quamvis minima et vix sentiri possit, tamen suas proprias partes habet atque usque ad individuum partiri⁶⁷ <non> potest. Ideo colligitur ut id quod dictum est vel quod minimum et cetera, usque ad 'id quod dividi non potest' (6, 10), ad rationabilem divisionem pertinet, non ad corporalem partitionem. Atque ut hoc manifestius appareat, utamur exemplo. Sit enim, verbi gratia, vox quaedam quasi una totus versus, dividamus non in partes corporeas, sed quasi <in> intelligibiles formas. Habet namque illa vox versus, numerum temporum, numerumque syllabarum, habet pedes. Videsne ergo quia [in] una eademque vox versus dividi potest in res incorporeales? Numerus namque temporum syllabarumque incorporaliter intelligitur. Versus etiam a pede distinguitur. Aliud est enim versui versus esse atque pedes habere. Quod enim est versus, non hoc pes, quod pes non hoc versus est.

Inde etiam veniamus ad pedem. Pes namque suas rationabiles subdivisiones habet. Aliud est enim illi pes esse et aliud numerum syllabarum et temporum habere, atque hoc totum non in corpore, id est non in ipsa voce sensibili, discernitur. Ideo talis divisio versus pedisque intellectualiter est, non corporaliter.

Inde veniamus ad syllabam. Habet syllaba suas subdivisiones. Aliud est enim syllabae syllabam esse et numerum et⁶⁸ temporum et litterarum habere. Et hoc etiam ratione intelligitur, non in ipsa voce corporaliter.

Veniamus ad unam litteram. Illa una littera suas subdivisiones habere non potest. Non enim capax est alicuius numeri vel temporis vel litterarum. Sola enim una littera est, non habet naturaliter intus ad quod dividatur. Simplex enim res quaedam est atque ideo individua est. Non quantum ad vocem illius litterae pertinet. Illam⁶⁹ namque in infinitas particulas dividi ratio cogit. In ipso intellectu litterae, sicut praedictum est, nulla divisio inest. Una enim quaedam res est atque individua, quae nec in naturales partes, nec in numeros, nec in species dividitur. Itaque quicquid tale est individuum est. Ideoque littera minima dicitur, quia non habet in quod dividatur; non quantum ad vocem ipsius litterae, sed quantum ad rationem intelligibilem ipsius naturae, quae sine dubio individua est. Utamur etiam hoc exemplo: animal dividi videtur rationabiliter, non corporaliter, subdivisio enim animalis est homo, equus, leo, et cetera.

⁶⁷ partiri] pervenire B

⁶⁸ et] est B

⁶⁹ illam] illa B

Veniamus ad unum hominem. Unus homo individua res est, nam unus homo duo homines fieri <non> potest. Vide non quantum pertinet ad corpus vel animam illius hominis, nam corpus illius non solum parti potest in quatuor elimenta, sed etiam in singula membra. Eodemque modo anima non solum in suas illas notissimas partes parti potest, id est esse, et velle, et scire, sed etiam in quasdam partes quae solo animi intellectu comprehenduntur. Sed ipsa una substantia individua unius hominis in duo⁷⁰ vel tria vel cetera dividi non potest, atque ideo unus homo individua res est, in quantum pertinet ad simplicitatem unius naturae. Sic intelligendum de littera. In quantum vox est, in infinitum parti potest; in quantum autem pertinet ad substantiam illius litterae, una res simplex individuaque est. Ideo hoc dicimus propter eos qui putant vocem litterae pervenire usque ad aliquod individuum, cum manifestissima ratione reprehenduntur. Nullum enim corpus ad individuum usque veniri potest. Vox autem corpus est.

'Possumus et sic diffinire: littera est vox, quae scribi potest individua' (6, 10). Duobus modis intelligi potest, quia⁷¹ ideo vox dicitur scribi propter imaginem ipsius vocis. Vox enim scribi dicitur, non per se, sed per imaginem suam. Nulla enim vox scribi potest quantum vox est. Sicut enim nulla lux scribi potest quantum lux est, sic etiam nulla vox. Scribi tamen vox dicitur, quia imago eius scribitur, quae proprie littera vocatur. Quae autem dixit individua, satis et sufficienter demonstravimus.

Non solum autem scriptura vocis ad imaginem pertinet, quae pinguitur in cera aut in membrana, sed etiam ad ipsam scripturam oris. Duobus namque modis scribitur vox: uno proprio <262v>, altero abusivo. Proprie enim scribitur vox, cum distinguitur in litteras et syllabas atque etiam distinctas orationis partes anima per instrumenta linguae palatique operante; abusive autem, cum per quasdam imagines linearum pinguitur atque figuratur. De illo igitur primo modo Priscianum dixisse manifestum est. Cum enim naturaliter vox profertur et in artheriis promitur, tunc quasi quaedam materies informis esse videtur. Cum autem in litteras et syllabas partesque distinguitur, tunc quodammodo scribi videtur. Ideoque dictum est: 'littera est vox, quae scribi potest individua', id est scribi potest quantum ad vocem corporalem, individua quantum ad substantiam rationabilem vel magis vere corpus, tamquam aperte dixisset magis dicendum est vocem esse corpus quam esse similitudinem corporis. Dicit enim primum 'quasi corpus aliquod'⁷² (6, 16), non enim dixit corpus aliquod⁷³, sed quasi corpus aliquod⁷⁴, propter eos qui putant vocem non esse corpus.

⁷⁰ duo] dua B

⁷¹ quia] qua B

⁷² aliquod] aliquid B

Secundum namque philosophorum quosdam vox incorporealis est. Nam sicut color⁷³ in corpore, lux in sole, calor in igne, ita vox in aere secundum illos intelligitur. Color incorporealis <est>, quamvis in corpore sentiatur. Vox incorporealis est, quamvis in corpore et de corpore sentiatur⁷⁶. Si enim vox sicut color est, necesse est ut vox incorporealis sit, nam manifesta ratione colligitur colorem incorporeum esse. Ideo ergo Priscianus dixit 'vel magis vere corpus' (6, 17), ac si dixisset 'non quasi corpus est vox, sed verum corpus est'. Omne enim quod de corpore nascitur, necesse est, ut corpus sit. Vox autem de corpore nascitur, corpus igitur est, et verissima ratio est quod nulla res incorporealis de corporali re formari potest. Sed omne quod incorporaliter nascitur, de incorporali materia gigni manifestum est, et omnem corpoream de corpore fieri necesse est. Si ergo aer corpus est atque dubitandum non est, vox quae ex aere est, corpus esse conficitur. Hoc etiam manifestissimis argumentis approbat Priscianus. Duobus namque modis corpora distinguuntur ab incorporeis: quicquid enim sensus attingit, corporeum est, quicquid autem sensu comprehenditur, manifestatur. Sensu autem audiendi vox sentitur, corpus igitur est, nam sicut praedictum est, omne quod sentitur, corpus est.

Item quicquid longitudine, latitudine, altitudine terminatur, corpus esse colligitur. Sicut enim nullum corpus sine his tribus fieri potest, ita omne quod non est corpus, his carere potest. Duobus ergo, ut praedictum est, argumentis colligitur vocem esse verum corpus: uno quia sentitur sicut cetera corpora, altero quia longitudine, latitudine, altitudine circumscribitur. In hoc etiam mirandum quod, cum sit longitudo, latitudo, et altitudo incorporea, omne tamen corpus his tribus conficitur corpus esse. Omne namque longum longitudine longum est, longitudo vero incorporea est. Et omne latum latitudine latum est, cum ipsa latitudo incorporea est. Et altum altitudine altum est, cum ipsa latitudo res, non corpus sit. Miranda est ergo vis naturae, cum enim haec tria manifestissima ratione incorporea sunt, tamen omnia corpora his tribus colliguntur, terminantur, circumscribuntur.

Longitudo namque est illa prima mensura a centro corporis usque ad extremas illius corporis partes. Latitudo est cum undique <263r> de hac prima mensura longitudinis ab omni parte centri omne corpus terminatur atque ab omni parte circumscribitur. Altitudo est cum interiora ipsius corporis cogitantur, ita conficitur ut intellectus ipsius spatii a centro corporis usque ad superficiem illius corporis primo progressu intelligatur. Latitudo autem intellectus ipsius superficiei, qua in omnem partem corpus

⁷³ aliquod] aliquid B

⁷⁴ aliquod] aliquid B

⁷⁵ calor] color B

⁷⁶ sentiatur] sentitur B

circumscribitur. Altitudo autem est intellectus ipsius interioris spacii superficiei in centrum ab omni parte. Sicut ergo nullum corpus fieri potest sine primo progressu, id est a primo puncto, quo incohat, usque ad ultimum punctum, quo terminatur, nec sine longitudine, id est suis finibus, quibus circumscribitur, nec sine altitudine, hoc est sine interioris spacio, quo extremitates a centro distinguuntur, ita omnis vox, dum sit corpus, sine his tribus fieri non potest.

Punctus enim vocis est primus progressus ab informitate silentii usque ad aliquam superficiem gravitatis aut acuminis, et illa gravitas vel acumen superficies vocis est. Differentiae autem ipsius progressus usque ad extremitatem⁷⁷ altitudo vocis est.

Atque his tribus omnium corporum regulis vocem contineri manifestum est. Unde ex omni parte potest audiri, non ex parte mundi, sicut quibusdam videtur, sed ex omni parte sui, id est ipsius vocis. Auditur enim, id est sentitur, vox de informitate silentii, ut dictum est, procedere. Et illa prima pars et in hac prima parte longitudo, latitudo, altitudo intelligitur, et ab hac prima parte per aliquod medium intrare necesse est. Quicquid ab inicio tendit ad finem, necesse est, ut per aliquod medium pergat. Atque illud medium quasi media pars vocis est, in qua media parte eadem trinitas, id est longitudo et latitudo et altitudo, intelligitur et ad finem usque perducitur. Haec est ultima pars vocis, in qua etiam ultima [cum] parte trina praedicta regula manifestissime apparet, ita ut non solum in toto corpore longitudo, latitudo, et altitudo intelligitur, sed etiam in singulis membris ipsius corporis. Ut enim longitudinem, latitudinem, et altitudinem intelligo in toto corpore, ita etiam in digito solo, atque ut in solo digito, ita in summo articulo ipsius digiti et, ne plus morer, dividitur corpus in cogitatione usque ad minutissimum subtilissimumque membrum. Atque non minus intelligis hanc praedictam trinitatem, qua omne corpus perficitur, in illo minutissimo membro, quam in magno et perfecto corpore. Ita etiam in voce, non solum in tota voce, hic ternarius numerus praedictus⁷⁸ colligitur, sed in omnibus partibus ipsius vocis.

Ideo dictum est ex omni parte potest audiri, quia⁷⁹ cognoscitur ex qualitate vel quantitate. Qualitas intelligitur in litteris in rectis aut curvis lineis, quantitas vero in numeris linearum.

'Ut vir, optimus, quis' (7, 16). In eo, quod est 'vir', intelligitur exemplum medietatis litterae, id est nec plenum sonum hic habet 'i', nec perdit totum. Igitur quasi medietas quaedam est inter 'u' et 'i', id est nec totum sonum habet 'i' nec 'u'. Sic etiam optimus per 'i' scribitur, ut Priscianus dicit. Unum

⁷⁷ extremitatem] extremitatis B

⁷⁸ praedictus] praedicatur B

⁷⁹ quia] quae B

superlativum 'intimus', id est 'optimus'. 'Quis' exemplum pro 'u' et 'i', quidem unum est, et quod praedixit. Nam unum est medietas et sonum 'y' habere.

'Accidit igitur litterae nomen, figura, potestas' (7, 26). In omnibus accidentibus ratio quaeritur: id quod accidit et id cui accidit. Nam necesse est, ut omne accidens alicuius substantiae <263v> aut generalis aut specialis sit. Sed quia non semper hoc cogit ratio, non enim omne accidens substantiae est, sed accidentium quaedam ita accidentia esse dicuntur, ut partes etiam substantiae sint. Quaedam autem ita intelliguntur accidentia, ut non sint substantiae, sed extra substantiam esse dinoscantur. Atque ideo in hoc loco possumus dupliciter intelligere quod dictum est.

'Accidit autem litterae nomen' (7, 26) et reliqua, ut sic intelligamus accidentia sic esse dicta, quasi partes ipsius substantiae. Non enim aliud est substantia litterae quam nomen ipsius et figura et potestas. Sed haec sic accidentia dicuntur, ut substantiam etiam sua iunctura colligere atque diffinire demonstrentur. Sed verius intelligitur, si substantia litterae a suis accidentibus discernatur, ut intelligamus litteram secundum propriam substantiam et discernamus accidentia illa tria, id est nomen, figuram, potestatem ab ipsa substantia. Substantia ergo litterae est notio quae est intus in anima atque intelligentia de ipsa littera. Cui substantiae accidunt nominari, et figuram habere, et corporaliter proferri. Et non mirandum, sicut namque omnia corpora incorporalem substantiam habere dinoscuntur, id est aliquod invisibile, quicquid autem in illis videtur aut quodammodo sentitur, qualitas aut quantitas esse dinoscitur. Sic etiam littera quod sonat, quantitas est, quod nominatur ... Ipsa etiam quantitas est, quod figuratur ex lineis, et sic⁸⁰ haec tria sensibilia accidentia insensibili⁸¹ substantiae accidere manifestissimum est.

'Potestas autem ipsa pronuntiatio est' (9, 2), et reliqua, id est ipsa vocis prolatio, nec tamen potestas litterae est ipse actus pronunciationis, sed ipsa vox quae profertur. Vox igitur ipsa potestas est et potestas ipsa vox. Si ergo quaeris quid inter nomen et potestatem differt, attende quod creaturarum quaedam sunt quae non aliter significantur, nisi demonstratione suae substantiae. Igitur, sicut interroganti quid est currere, ipso actu demonstro, nam dum curro, dico 'hoc est currere'. Non enim per alia signa ostendo quid⁸² sit currere, nisi cursum agendo, id est ipsam rem et ipsum actum demonstrando. Sic interroganti quid sit vocalis, respondeo sic vociferando ipsam vocalem et sic quodammodo rem ipsam nomino ipsam vocem pronunciando. Nam sicut *vau* sua voce nominatur, ita etiam omnes vocales

⁸⁰ et sic] est si B

⁸¹ insensibili] insensibilis B

⁸² quid] quae B

suis vocibus nominantur. Atque ideo nulla differentia est inter nominationem vocalis et prolotionem, proferendo enim nominatur atque nominando profertur. Sic namque vocalem vocamus ipsam vocalem pronunciando. Sicut, verbi gratia, interroganti: ostende mihi quid sit homo, et ostendissem ipsum hominem et dixissem 'hoc est homo', sic etiam vocalem pronunciando quasi ipsam vocalem nomino. Non enim per alia significo, nisi per ipsius prolotionis demonstrationem. Inde etiam conficitur, ut nihil aliud nomen vocalis nisi ipsa vox ipsius vocalis. Per se igitur nominatur, et illa ipsa vocalis nomen suum est. Quis namque dubitat quod⁸³ in verbis et nominibus ONOMATOPOEIA sunt, ut hinnitus, mugitus? Quomodo enim nominare possum vocem equinam nisi ipsam vocem quocumque modo proferendo et simulando, ut hinnitus? Quomodo monstrabo aeneam vocem, nisi quodammodo dicendo ad similitudinem ipsius soni tinnitus? Quomodo proferam tubarum vocem, nisi etiam proferendo similitudinem ipsius vocis, ut *tara tan tara*. Sic etiam non alio modo nominare possum vocalem, nisi demonstrando ipsam potestatem, hoc est ipsam prolotionem. Diomedes sic intelligit, quia est quando litterae per se proferuntur, tunc quasi nomina illarum intelliguntur. Cum autem in iunctura syllabarum et dictionum sonant, tunc ipsae potestates sunt.

<DE SYLLABA>

'Syllaba est comprehensio litterarum' (44, 2), et reliqua. Haec definitio ab interpretatione nominis constare videtur. Quod enim Graece dicitur syllaba, Latine comprehensio. Igitur a comprehensione litterarum syllaba diffinitur.

Quaeritur in hoc, quod dixit 'sub uno accentu et uno spiritu' (44, 2), cur cum tria accidentia sint⁸⁴ syllabae, tenor, spiritus, tempus, duo ex illis in diffinitione posuit, hoc est tenorem et spiritum, tertium accidens praetermisit, id est tempus. Ideo hoc egit, quia tenor et spiritus in prolotione syllabae auribus sentiuntur. Tempus autem nullo modo corporali sensu discernitur. Quod ergo in voce sentitur, in diffinitione ponitur. Quod autem in voce non apparet, sed sola ratione intelligentiae sentitur, praetermissum est. Aut etiam ideo non dixit sub uno tenore et uno spiritu et tempore, quia omnis syllaba aut duorum temporum est aut unius. Ideo non potuit⁸⁵ dicere in diffinitione 'sub uno tempore'. Non enim semper syllaba unius temporis est. In hac igitur diffinitione notandum quod duabus constat causis, id est ex interpretatione nominis, ut praedictum est, et ex accidentibus. <266r> Ac

⁸³ quod] quam B

⁸⁴ sint] sunt B

⁸⁵ potuit] potui B

per hoc principalis diffinitio est. Omnis enim bona diffinitio et perfecta aut demonstratione substantiae aut connumeratione accidentium constat.

Sed, ut dictum est, tertium accidens, id est tempus, praetermissum, duo autem tacta sunt, non sine causa. Spiritus enim et tenor manifestissime in voce sentiuntur, tempus autem sola animi intentione dinoscitur. Tempus enim non potest esse nisi in anima rationali, quae sola capax est temporum. Ipsa namque de mora vocis iudicat, quae mora proprie unicuique voci accidere videtur. Quae ergo solo intellectu dinoscitur in voce sentiri nullo modo posse monstratur atque in diffinitione praetermittitur.

DE ACCIDENTIBUS SYLLABAE

'Accidit unicuique syllabae tenor, spiritus, tempus' (51, 21), et reliqua. Quaeritur cum haec tria unicuique voci accidunt, sicut idem Priscianus in superioribus demonstravit, cur quasi proprie syllabae accidere dicuntur? Nam si nulla⁸⁶ vox his tribus carere potest, cur soli voci syllabae accidere dicuntur? Si enim una littera vox est, cur non etiam litterae accidunt? Et omnis dictio vox est, cur igitur haec tria non accidunt dictioni? Propterea sic intelligendum est. Ideo haec tria litterae accidere non possunt, nam ipsa littera nihil aliud est nisi materia vocis articulatae. Ac per hoc plus incorporaliter quam corporaliter intelligitur. Omnis namque littera aut in coniunctura syllabae aut separatim profertur. Sed quando in coniunctura syllabae est, quasi syllaba est, et tunc haec tria accidentia habere potest. Cum autem separatim profertur, nihil aliud est tunc nisi quaedam pars orationis et nomen suum demonstrat. Si enim dixerō *a* separatim, vox plena et perfecta est, et nomen est ipsius litterae et haec tria accidentia noscitur habere. Si dixerō *sapientia*, *a* ultimum locum tenet et brevis est, et tamen syllaba⁸⁷ est, et haec tria habet. Atque inde conficitur nullam litteram proferri posse ut⁸⁸ solam vim litterae, sed qualicumque modo prolata fuerit, necesse est, ut syllaba sit aut ut pars syllabae. Item haec tria, quamvis videantur accidere dictioni, ideo tamen non dicuntur ei accidere, quia cum omnis dictio⁸⁹ separatim discernitur in syllabas, unaquaeque illarum⁹⁰ pars dictionis esse videtur. Quod ergo partibus accidere videtur, quasi toto⁹¹ non accidere⁹² dinoscitur.

⁸⁶ nulla] illa

⁸⁷ syllaba] syllabae B

⁸⁸ ut] et B

⁸⁹ dictio] syllaba B

⁹⁰ illarum] nullarum B

⁹¹ toto] tota B

⁹² accidere] accidit B

<DE ORATIONE>

Est autem haec diffinitio generalis, quae in species sive partes dividitur et cetera.

Quaeritur cur ambigue posuit 'in species sive partes', utrum ideo quia secundum philosophos abusive species pro partibus, et partes pro speciebus ponitur, cum quantum ad proprietatem significationis pertinet, species in genere, pars in toto ponitur. Sed quaerendum, utrum orationem naturaliter in partes partire oportet, sicut totum dividitur in partes an etiam in species sicut genus? Sed et hoc dicere possumus, quod oratio et in partes potest partiri et in species. Et hoc manifestum est auctoritate ipsius Prisciani. Nam sicut omnes grammatici orationem in octo partiti sunt partes, sic etiam ipse. Insuper tamen, usitato divisionis more dividitur in decem⁹³ species, quas in libro quem *De praeexercitamentibus artis rethoricae* composuit, ordinateque distinxit.

Oratio ergo et partiri potest in partes et dividi in species. Octo namque partes habet, decem vero species. Videtur tamen ambigue locutus fuisse in eo quod dixit 'species sive partes'. Quod enim dixit <266v> 'species', abusive dixit. Atque ideo addidit 'sive partes', ut proprie pronunciaret. Si autem quaeris, utrum illae partes orationis notissimae proprie partes appellandae sunt, non autem species, magna demonstratione indiget. Breviter tamen possumus respondere, quod si species fuissent illae octo partes, necesse esset, ut tota oratio non totum dicatur, sed genus. Nam totum in partes dividitur, genus autem in species. Si igitur oratio totum est, necesse est, ut partes illius non species sint, sed partes. In hoc autem discernitur totum a genere, quod genus totum est in suis speciebus. Nam et diffinitionem suam et nomen dat speciebus suis. Totum autem non potest fieri plenum in suis partibus. Verbi gratia: omne, quod dicitur animal, in homine est aut in equo aut in cane, atque ideo animal genus est, species autem homo vel equus vel canis. Totum autem, sicut diximus, non est plenum et perfectum in suis partibus. Verbi gratia, domus nomen totum significat, quod totum suas proprias partes habet. Sunt autem tres partes notissimae domus: fundamentum, paries, tectum. Ecce tota domus non est in tecto vel in pariete vel in fundamento. Videsne igitur quod genus ubique totum est in suis speciebus, totum autem non ubique totum est in suis partibus.

Ergo videamus orationem, utrum potest tota fieri in singulis suis partibus. Si tota est, sine dubio genus est, et partes illius propriae species sunt⁹⁴. Sin autem non tota in suis partibus, illa oratio non est genus, sed

⁹³ in decem] inde ee B

⁹⁴ species sunt] speciesunt B

totum. Quis autem potest dicere, cum plena et perfecta oratio octo partes orationis habere videatur, sensus illarum octo partium contineri in una aliqua parte ex illis partibus? Verbi gratia, in uno eodemque nomine, utrum intellectus est omnium partium orationis. Si est species, generis est, si non est, pars totius est. Non est autem intellectus omnium partium in una parte. Proprie igitur pars dicenda est, non species. Ergo melius est, ut oratio in partes dividatur quam in species, quantum pertinet ad orationem artis grammaticae. Sed quia alia quadam ratione oratio ubique in suis speciebus tota est, ideo secundum rethoricos in decem species dividitur et tunc est oratio quasi genus. Manifestum est ergo quod oratio secundum grammaticos totum est, et habet suas proprias partes, secundum autem rethoricos genus est, et habet suas proprias species. Quamvis integros in nostra <lingua> non invenimus articulos.

Integer articulus est qui habet vocem et intellectum articuli, sicut Graeci habent. Graeci namque articulos integros habent. Octava enim pars orationis apud illos articulus est. Latini autem solum articularem sensum habere videntur, nullam autem vocem articuli propriam habent. 'Idem' namque et 'qui', quamvis videantur habere sensum articularem, tamen non sunt integri articuli. Nam 'idem' compositum pronomen est ab 'is'⁹⁵ et 'demum', quia infinitum est.

Cur autem 'idem' et 'qui' in loco articulorum ponuntur, manifestum est. Nam interpretationes illorum apud Graecos compositae sunt, et aliquando locum⁹⁶ articulorum habent, aliquando non habent. Interpretatio 'idem' est apud Graecos O AYTOS (54,18), quod est compositum ex articulo O et pronomine relativo AYTOS. Sicut ergo 'o autos' compositum est apud Graecos ex articulo et pronomine, sic 'idem' apud Latinos ex pronomine et ad<267r>verbio. Et sicut O AYTOS apud Graecos aliquando pro articulo praepositivo praepositur, aliquando pronomen relativum est, sic 'idem' apud nos aliquando locum praepositivi articuli tenet, aliquando pronomen relativum est. Quicquid ergo valet apud Grecos O AYTOS, valet et apud Latinos 'idem' excepto hoc. Nam 'idem', quamvis videatur locum O articuli Graece habere, quia interpretatio illius apud Grecos ab articulo O componitur, tamen apud Latinos 'idem' sensum praepositivi articuli non habet, sed sensum subpositivi, cum interpretatio illius apud Graecos a praepositivo articulo componitur. Ideo hoc dicimus propter id quod Priscianus dixit in constructione: "praepositivis autem articulis defecit lingua Latina." 'Qui' vero apud Latinos simplex nomen est infinitum sed pro composito Graeco ponitur 'ostis', quod etiam componitur ex articulo subpositivo OZ et nomine infinito TYZ. Et sicut apud Graecos OSTIZ

⁹⁵ is] his B

⁹⁶ locum] cum B

compositum aliquando ponitur loco subpositivi articuli, aliquando nomen relativum vel infinitum est, sic et apud Latinos simplex locum articuli subpositivi videtur habere aliquando, aliquando autem nomen est infinitum vel relativum. Sicut ergo Graeci O ANTROPOZ dicunt, attendendo⁹⁷ praepositivum articulum nomini, sic aliquando dicimus 'idem homo'. Tunc namque non est relativum pronomen 'idem', sed secundam nocionem habet eiusdem personae sicut O apud Graecos. Cum autem dico 'homo qui peccavit, idem mortuus est', tunc relativum pronomen est 'idem'.⁹⁸ Cum vero dico 'homo, qui fecit', 'qui' locum subpositivi tenet articuli 'os'. In ceteris autem constructionibus aliquando 'qui' relativum nomen est, aliquando demonstrativum, aliquando infinitum. EXPLICIT DE SYLLABA.

INCIPIT DE NOMINE

<f. 267r> 'Nomen est pars orationis quae unicuique subiectorum corporum' (GL II: 56,30-57,7) et cetera. Quaeritur quare dixerit 'unicuique subiectorum corporum'. Omne quod est aut corpus est aut res est. Res dico incorporeales creaturas. In usu namque latinae linguae omnia sensibilia et visibilia corpora dicuntur. Quae autem solo intellectu noscuntur⁹⁹ res appellantur. Atque ideo etiam corpora res appellari possunt. Omnis enim creatura generaliter rei nomine¹⁰⁰ appellari potest. Omnis ergo creatura res dicitur, non autem omnis res corpus. Deinde intelligendum quod quicquid per signa voce significatur notaturque¹⁰¹ necesse est ut subiectum sit suo signo, id est suae nominationi. Omne ergo quod significatur, per nomen significari videtur. Item omne quod significatur aut corpus aut res est, ut praedictum est, atque illud corpus vel illa res necesse est ut subiecta sit nominationi. Sunt namque multae species subiectionis, quarum quaedam generalia sunt, quaedam specialia. Specialis subiect<i>o est verbi gratia in individuis personis quae subiciuntur suis generibus, ut Cicero subiectum est homini. Item homo subiectum est animali. Sed subiecta differunt inter se. Nam primum quod diximus subiectum, id est Cicero, sic subiectum est, ut nullum aliud subiectum habeat sub se. Homo namque in subiecto Cicerone est, sed tamen subiectum est animali. Item¹⁰² animal substantia est. Animal namque de subiecto homine est et tamen subiectum est

⁹⁷ attendendo] attendo B

⁹⁸ item] id est B

⁹⁹ noscuntur] nascuntur B

¹⁰⁰ nomine] nom B

¹⁰¹ notaturque] notatur quae B

¹⁰² item] ita B

substantiae. Ultra autem substantia<m> nihil est. Atque ideo <267v> substantia subiectum non est.

Item accidentia sic aliquando inveniuntur ut subiecta sint et de subiecto sint et in subiecto sint, ut est gramma<tica>. Grammatica namque in subiecta anima est atque ideo in subiecto¹⁰³ est. Sed ipsa grammatica, quia habet suas species, de quibus praedicari potest, de subiecto est. Praedicamus enim grammaticam verbi gratia de una aliqua parte orationis. Sed quia grammatica quasi quaedam species est totius sapientiae, ideo subiecta est. Philosophia enim praedicatur de grammatica. Videsne igitur quomodo grammatica cum sit accidens et subiecta est et de subiecto est <et> in subiecto est? Haec species subiectorum.

Generalis autem subiect<i>o est omnium rerum in nominibus. Nulla enim creatura est quae possit in noticiam humanam pervenire sine nomine. Potest esse aut proprio aut appellativo. Atque ideo nulla creatura est quae non subiecta sit suae nominationi. Illa creatura aut corporalis est aut incorporalis. Atque ideo dixit Priscianus 'quae unicuique subiectorum corporum seu rerum subiectarum', id est suis nominationibus. Omne enim quod nomine nominatur, illi nomini subicitur. Est igitur generalis subiectio omnium rerum corporalium et incorporalium¹⁰⁴ suis nominationibus. Et de hac generali subiectione Priscianus nunc loquitur.

Quaeritur etiam cur non dixit 'communem vel propriam quantitatem' vel 'communem vel propriam substantiam'. Primo ergo intelligendum quod ideo non dixit 'communem vel propriam substantiam distribuit'. Omne namque nomen vel aliquam qualitatem aut generalem aut specialem significat, subiectum corpus aut subiectam rem. Nam in hoc discernitur pronomen a nomine. Pronomen ipsam substantiam per se significat quamvis etiam accidentia illius substantiae consignificat. Nomen autem aliquam qualitatem significat quamvis substantiam ipsius qualitatis consignificat. Nomen igitur a qualitate semper sumitur atque ita substantia<m> notare videtur.

Sciendumque¹⁰⁵ quod in hoc loco Priscianus qualitatem posuit pro omnibus accidentibus. Cum enim denarium numerum in philosophia legimus, qui graece categoriae appellatur, intra quem omne quod est colligitur, tamen tam late patet qualitas ut pro his decem poni¹⁰⁶ possit excepta usia. Nam rarissime ponitur qualitas loco usiae, frequentissime autem loco novenarii¹⁰⁷ numeri poni videtur. Qualitas namque etiam

¹⁰³ subiecto] subiecta B

¹⁰⁴ et incorporalium] etiam corporalium B

¹⁰⁵ sciendumque] sciendum quae B

¹⁰⁶ poni] ponit B

¹⁰⁷ novenarii numeri] novenari in numeri B

quantitas et relatio et situs et locus et tempus et habitus et agere et pati saepissime¹⁰⁸ ab auctoribus appellatur. Verbi gratia sicut in hoc loco qualitatis nomine omnia accidentia Priscianus videtur appellare. Manifestum namque est non a sola qualitate nomina sumi sed etiam a quantitate et a situ et ceteris sumunt<ur>. Tamen, ut diximus, loco illorum omnium qualitas ponitur. Quod ergo dictum est 'communem vel propriam qualitatem distribuit' non de sola qualitate intelligendum est sed de omnibus a quibus rerum nomina sumuntur.

Et¹⁰⁹ arithmetica generalis est et specialis et propria. Arithmetica generalis est, a qua arithmeticus est quicumque arithmeticus est, et illa ubique est in illis rebus in quibus fieri potest. Ubiunque namque arithmetica, ibi plene et perfecte tota est. Ergo ubique in humana natura arithmetica est, et ipsa generalis est. Sed quia singulorum hominum animus, quasi propria quadam conformatione ab ipsa generali formatur, ideo unusquisque quasi suam arithmetica[m] habet. Sed illa propria <268r> conformatio non aequaliter in omnibus est. Plus enim in illis est qui habent exercitationem ipsius artis, minus autem in illis qui non habent. Nullus enim carere potest sua propria arithmetica. Atque ideo Nicomachus ille, quasi prae omnibus Graecorum auctoribus, exercitationem habuit atque animum suum tali forma formavit, ut pro exemplo propria illius arithmetica poneretur. Hoc totum intelligendum est de grammatica. Sicut¹¹⁰ enim grammatica generalis, a qua grammaticus est quicumque grammaticus est, et propria¹¹¹ in singulis sicut in Aristarcho, sic etiam de ceteris disciplinis intelligendum.

'Ad aliquid dictum' (60,19), ut 'pater', 'filius'. Apud auctores usus est, ut dicantur ea quae¹¹² fieri non possunt. Verbi gratia dico, si homo tollatur de natura rerum, quid esset si¹¹³ animal rationale mortale non esset. Non potest autem fieri <ut> de natura rerum homo tollatur. Fingitur tamen ab auctoribus auferri, ut ostendatur, quid esset, si auferretur. Sic etiam in hoc loco Priscianus de relativis dicit: 'quod si intereat' (60,12). Nam qui filius est, non potest non habere patrem, aut qui pater est, non potest non habere filium, aut enim filium vivum habet aut mortuum. Quomodo ergo perit, ut pater non sit, qui pater est, ut a filio tollatur? Quod si filius est, eodemmodo de filio¹¹⁴ intelligendum. Quomodo potest auferri a filio, ut filius non sit? Dicatur ergo esse quod non est, ut sciamus quid esset si non esset. Quid

¹⁰⁸ saepissime] pessime B

¹⁰⁹ et] est B

¹¹⁰ sicut] sed B

¹¹¹ propria] proprie B

¹¹² ea quae] ea: B

¹¹³ si] in B

¹¹⁴ filio] filium B

ergo esset, si paternitas de natura rerum tolleretur? Nichil aliud non esset etiam filiolitas. Et e contrario, tolle filiolitatem et peribit paternitas. Sed nec hoc nec <illud> fieri potest. Est igitur in natura relativorum, hoc est ad aliquid dictorum, ut simul oriantur et simul occidant, sed nec pereunt et simul occidunt, [sed] nec occidere possunt.

'Quasi ad aliquid dictum ... intreat' (60, 23): hoc inter aliquid dictum et quasi ad aliquid dicta; illud enim non 'quasi', hoc autem 'quasi'. Illa namque plenitudinem relationis habent; haec autem, quamvis quodammodo referri videantur ad aliquid, tamen non per omnia referuntur. Atque illud notandum, cum duae hae species inter opposita ponuntur ab auctoribus, tamen differunt. Illa enim ut relativa sint, haec autem ut contraria. Pater namque refertur¹¹⁴ ad filium et filius refertur ad patrem, non tamen contraria sunt, eiusdem naturae sunt.

'Nox' (60, 25) autem, quamvis refertur ad diem et dies ad noctem, tamen non sunt eiusdem naturae, atque ideo contraria sunt. Hoc etiam intelligendum, quod illa relativa prima, id est ad aliquid dicta, simul oriuntur et simul occidunt. Tolle enim paternitatem, sicut diximus, peribit filiolitas, et e contrario. Haec autem nec simul oriuntur nec simul occidunt. Nox namque et lux sic sunt contraria, ut etiam si aufertur nox, possit esse lux, si autem auferatur lux, non possit esse nox. Nox enim est absentia lucis. Absentia autem non potest <esse> illius rei quae¹¹⁵ fieri non potest. Est ergo lux causa noctis atque ideo ablata nocte potest manere. Nox autem non est causa diei atque ideo sine die fieri non potest. In hoc etiam intelligendum, quod <ad> aliquid dicta inmedietates¹¹⁶ sunt. Contraria autem aliquando medietates sunt¹¹⁷, aliquando non. Lux namque et nox inmedietates¹¹⁸ sunt, medium enim habere non possunt. Dextrum¹¹⁹ autem et sinistrum¹²⁰ medietates¹²¹ <sunt>, nam quod dextrum est ad medium refertur. Eodem modo et quod sinistrum ad medium, atque ideo ablato dextro potest referri sinistrum¹²² ad suum medium. Nam extremitates non tollunt media, media autem tollunt extrema. Atque ideo dextrum fieri potest, sublato sinistro. Dextrum¹²³ enim fit suae medietati. Ideo dixit, 'nam quamvis intreat non interimit' <268v>.

¹¹⁴ refertur] reffertur B

¹¹⁵ rei quae] reique B

¹¹⁶ inmedietates] inmedietas B

¹¹⁷ medietates] medietas B

¹¹⁸ inmedietates] inmedietas B

¹¹⁹ dextrum] dextra B

¹²⁰ sinistrum] sinistra B

¹²¹ medietates sunt] medietas B

¹²² sinistrum] sinistra B

¹²³ dextrum] dextra B

Alia a professionibus, ut grammaticus. Professio est quae solo consensu multorum auctorum perficitur et quasi ad certam regulam deducitur. Disciplina autem, quae generalis animi conceptio¹²⁵ est, invenitur in ipsa animi natura. Igitur professio non natura sed arte. Disciplina autem arte et natura esse demonstratur, ut est grammatica ex professione multorum auctorum formata, et ad certas regulas secundum proprietatem uniuscuiusque linguae redacta. Rethorica vero, et ceterae quae dicuntur liberales disciplinae, non solum auctoritate quasi quadam via ad certas regulas deducitur, sed etiam in ipsa natura invenitur. Eodem enim modo intelligitur veritas disciplinarum in omnibus linguis.

ITEM DE NOMINE.

'Nomen est pars orationis' (56,29), et reliqua. 'Unicuique', id est homini vel corpori. 'Subiectorum corporum', id est suis accidentibus, 'seu rerum', id est seu unicuique rei subiectorum, id est accidentibus, ut est 'bona caritas' vel 'mala', ut est 'bonitas magna' vel 'parva', et reliqua. Aliter non est nobis opus dicere, quod subiectae fiunt res incorporeales accidentibus, quia 'subiectorum corporum' tantum dixit, et non addidit 'subiectarum rerum'.

Aliter 'unicuique', id est substantiae, quia substantia significat incorporalia et corporalia quae subiectae fiunt accidentibus, sicut ipse postea ostendit. 'Subiectorum corporum', id est visui et tactui, seu 'subiectarum rerum', id est visui et tactui, sed animae non corporis. 'Distribuit', id est partitur, et tribuit communem vel propriam qualitatem agnoscendis creaturis. 'Vel a Graeco', id est nomine. Ideo ostendit fieri 'noma', quia ab eo derivatur¹²⁶ nomen, sed forsitan ideo postea dicit 'onoma', quia per se non invenitur 'noma' apud Graecos, et de eo quod est 'onoma' tractat, non de 'noma' quando dicit 'dictum a tribuendo', id est 'onoma', 'adiecto o', id est in derivatione vel compositione a tribuendo, quasi a¹²⁷ distribuendo, quia 'distribuit' dixit prius. Et ex hoc apparet quia non invenitur 'onomo' verbum compositum apud Graecos, quia dicit 'adiecto o onoma'. 'Quasi notamen' hic ostendit, quia unam significationem habet 'nomen' et 'notamen'. Non tamen ab eo quod est 'notamen' per ablationem mediae syllabae nascitur 'nomen' ab eo quod est 'notamen': corripere enim 'no' in eo quod est 'nomen', si ita esset. Sed derivatur nomen ab eo quod est 'nosco, novi, notum', converso 'tum' in 'men'.

'Arithmetica Nichomachi', id est proprium illi est ipsa arithmetica quam fecit. Quando vero arithmetica vel grammatica per se sunt et nulli proprio

¹²⁵ conceptio est] conceptio n est B

¹²⁶ derivatur] derivantur B

¹²⁷ a] ad B

nomini coniunguntur, tunc sunt appellativa species. Hic sequitur Priscianus Graecos, quia sic dividunt Graeci speciem, id est primitiva et derivativa, ut Consentius¹²⁸ dicit (GL V: 338, 20). Ideo comparatio non est accidens nominis secundum Priscianum, quia species in derivativis¹²⁹ est.

'Iulus', 'i' (57, 10) in hoc nomine vocalis est secundum Pompeium. Iulius vero ibi consonans habetur.

'Et notantur' (57, 17). Cur praenomina prius praenotantur? Quare non nomina vel cognomina? Sic solvitur, quia praenomina pauciora sunt, et facilius intelliguntur quam nomina vel cognomina. 'Singulis litteris' quia praenomina, quae prius sumpserunt a Sabinis Romani, adhuc suis nominibus praeponunt. Et ideo ostenditur, quia pauca sunt, quando non invenitur aliud praenomen incipiens ab a nisi 'Aulus' tantum. Nam si fuisset, ostenderet differentiam, sicut ostendit inter praenomina similia incipientibus a consonante, ut in Marco¹³⁰. Sed mirum est cur dicit Priscianus unum praenomen incipere ab 'm', cum invenitur aliud praenomen incipiens <269r> ab 'm', ut Manius. Non est mirum, quia Manius non est praenomen apud Priscianum, quamvis sit apud Consentium¹³¹ (GL V: 339, 19). Et in hoc loco ostendit Priscianus quia eadem praenomina quae tunc fuere hactenus praeponunt Romani suis nominibus, quia dicit unum praenomen incipere ab 'm', id est 'Marcus'. Nam si aliter esset, innumerabilia praenomina essent, et non a singulis litteris praenoterentur. Et non 'Aulus' tantum inciperet ab 'a' et 'Marcus' ab 'm'. Et nobilissima Romanorum praenomina tantum praeponuntur, ut Pompeius dicit. Praenomina non nisi aliqua ratione dicuntur, id est claritate vel scientia vel dignitate vel causa pacis vel differentiae.

'Cognomen, ut Scipio' (59, 19). Scipio primus vir habuit hoc nomen, id est Scipio quasi agnomen. Cognomen vero omni familiae¹³² eius est, de qua fuit Cornelius. 'Essauricus', eo quod Essauricam vicit. 'Marcus Tullius' per omnes litteras scribitur quando proprium nomen est, non sic quando praenomen¹³³, sed tunc 'Tullius' tantum scribitur, vel contra non dat exemplum, sed facile possumus invenire. Verbi gratia, Cicero agnomen fuit primo viro, et postea cognomen omni familiae¹³⁴ eius. Postea potest evenire, ut aliquis ex ipsa familia habeat talem faciem¹³⁵, sicut Cicero habuit, et tunc

¹²⁸ Consentius] Constantius B

¹²⁹ in derivativis] inderivativus B

¹³⁰ Marco] Marcho B

¹³¹ Consentium] Constantium B

¹³² familiae] familia B

¹³³ praenomen] pronomen B

¹³⁴ familiae] familia B

¹³⁵ faciem] faciam B

erit illi Cicero agnomen de cognomine factum. Et sicut¹³³ Scipio forsan Cicero communis generis est, quando generale nomen est. Caesar agnomen fuit a caeso utero matris¹³⁴, cognomen vero aliis regibus.

'Omonima omoios'¹³⁵ (60, 28) adverbii Graecum, 'simul' vel 'similiter' Latine.

'Onoma'¹³⁶ ab eo quod est 'noma', id est nomen.

'Magnus Pompeius', agnomen. Hic 'magnus' antonomasia et epitheton, tropi sunt.

'Facticiū', factum facti, inde facticiū adiectivum.

In hanc unam tres, secundum Donatum, species: nomina mediae significationis, nomina qualitatis, nomina quantitatis congregavit Priscianus.

'Accidens vero' (60, 7) et reliqua. Cur hoc dicit? Nonne etiam supradicta nomina accidentia sunt? Ideo dixit, quia supradicta nomina invenerunt aliud nomen unde nominarentur, excepto nomine accidentis, id est significantis¹³⁷ laudem vel vituperationem vel medium¹³⁸. Haec¹³⁹ vero non invenerunt aliud nomen et ideo vocantur generali nomine accidentis. Non significant enim laudem et reliqua. 'Inveniuntur tamen in propriis quaedam', id est adiectiva, 'huiuscemodi', id est significantia laudem vel vituperationem vel medium¹⁴⁰, ac si dixisset: Sicut sunt nomina adiectiva cum variis formis in appellativis, sic quoque sunt in¹⁴¹ propriis nomina addita, propriis nominibus quae trahuntur ab animo, a corpore, extrinsecus, ad significandam laudem vel vituperationem, ut sunt haec nomina significantia laudem, quae tracta sunt ab accidentibus extrinsecus 'Gradivus et Ennosigaeus ut Quirinus'. Ideo prius inventa sunt haec nomina ut significarent proprietatem horum virorum. Nam Gradivus proprium nomen Martis et nihil aliud significat, et ideo inventum est ut ostenderet proprietatem Martis. Et non est opus aliud nomen illis addere. Nam cum dico Gradivus tantum intelligitur Mars; similiter Ennosigaeus et Quirinus. Hic tamen non haec ostendit exempla nominum adiectivorum priorum, quae fiunt a qualitate vel quantitate animi vel corporis, et non ostendit exemplum nominum significantium vituperationem. Lege Pompeium et ibi invenies Gradivus et reliquae.

¹³³ sicut] sic B

¹³⁴ matris] maris B

¹³⁵ omoios] omois B

¹³⁶ onoma] onna B

¹³⁷ significantis] significantiae B

¹³⁸ medium] mediam B

¹³⁹ haec] hoc B

¹⁴⁰ medium] mediam B

¹⁴¹ in] ut B

Nomina adiectiva propria sunt haec, et non adduntur nominibus adiectivis appellativorum, quia proprietatem Martis significat Gradivus similiter et cetera. Non possunt fieri accidentia extrinsecus a qualitate vel quantitate, <269v> quia utrumque in animo vel in corpore comprehenditur.

'Mucro' (59, 18) acumen, gladium.

'Dividuum est' (61, 23) et reliqua. 'A duobus ad singulos', id est ad unos. 'Ut uterque alteruter', 'uter' vero alterum significat, id est dividuum tantum, et duos comprehendit. 'Uterque' utrumque significat et unum ex illis dicitur 'alteruter'. Et quamvis 'alteruter' unum significat, a duobus tamen ad singulos est, quia recordatio alterius fit in animo, cum dicitur 'alteruter'. Ab amplioribus, id est a multis ad singulos, id est ad unos, ut 'quisque singuli'. Ab amplioribus ad plures, id est quam singuli, ut 'bini', 'terni', 'centeni'. Non invenitur vero a duobus ad plures. Semper relativa sunt omnia dividua, quia quando dicis 'uterque' et 'alteruter' relatio fit ad eos de quibus fit sermo. Similiter 'quisque'.

'Absolutum est, quod per se intelligitur' (62,5). Haec sunt nomina absoluta, quae sunt fixa, et non sunt adiectiva¹⁴⁵, ut 'deus', 'ratio'. Similiter 'homo', 'animal' et reliqua.

'Quod locum significat' (62,8). Ac si dixisset: 'quod a¹⁴⁶ loco significatur, locum significat', 'medioximus' igitur quasi medius positus, id est inter gentile¹⁴⁷ et patrium. Gentile per nomen¹⁴⁸ intelligitur patrium, non autem per nomen¹⁴⁹ patrium¹⁵⁰ intelligitur gens, ut Placentia, Placentinus.

INCIPIT DE VERBO

<283r> 'Verbum est pars orationis' (GL II: 269, 2-17) et reliqua. Primum quaerendum est ista oratio qualis est. Definitiva est. Qualis definitio? Descriptio. Unde scimus? Quia non per partes substantiales sed¹⁵¹ per accidentium innumerationem currit. Sicut enim omnis diffinitio per naturales partes currens usiadis dicitur, id est substantialis, sic illa diffinitio¹⁵² quia per accidentium innumerationem descendit, descriptioalis proprie dicitur. Sed¹⁵³ quaerendum est ob quam causam non substantialiter

¹⁴⁵ adiectiva] abiectiva B

¹⁴⁶ a] ad B

¹⁴⁷ gentile] gentiles B

¹⁴⁸ nomen] omnem B

¹⁴⁹ nomen] omnem B

¹⁵⁰ patriam] patrium B

¹⁵¹ sed] sicut B

¹⁵² diffinitio] diffitio B

¹⁵³ sed] sicut B

verbum definivit sed¹⁵⁴ descriptionaliter. Sic respondendum: ideo verbum non substantialiter diffinivit quia verbum non est substantia sed¹⁵⁵ accidens substantiae. Omne igitur quod naturaliter substantia non est, substantialiter diffiniri nec potest nec necesse est. Omnis enim oratio cum suis partibus in subiecto animo perspicue habitare intelligitur. Sic tamen quodam modo substantia dicitur quia quamvis in subiecto homine est, tamen quasi subiectum aliquod suis accidentibus subicitur, et ideo per illa accidentia diffinitur. Est enim oratio mentis conceptio ad res significandas. Unde possumus naturaliter diffinire singulas partes orationis. Verbi gratia, nomen sic diffinire possumus: Nomen est mentis conceptio ad significandas rerum substantias. Similiter verbum est mentis conceptio ad significandas actus vel passiones¹⁵⁶ substantiae¹⁵⁷. Est igitur verbum quasi in medio positum inter vocem quae sonat exterius in ore et motum creaturae ab actu vel passione positum. Inde conficitur verbum esse quandam animi conceptionem significans substantiae actum vel passionem.

Necnon etiam nomina, sicut videmus, quia omnes partes orationis rationabiliter verba dicuntur, quia verba a verberatu aeris nascuntur. Qua autem ratione nomina dicuntur, quaerendum est. Haec est illa ratio¹⁵⁸: omnis pars orationis aliquid significat. Si enim aliquid non significasset, pars orationis nullomodo esset. Omne ergo quod aliquid significat quodam modo notat. Ergo, quia nomen dicitur aliquid esse notando significare¹⁵⁹, et omnis pars orationis aliquid notat, non sine ratione omnis pars orationis nomen appellatur, quia notat aliquid.

<283v> 'Cum enim tempus' (414,11). Ubi igitur est illa pars temporis quae in praeterito et praesenti et quae¹⁶⁰ in futuro est? Sic¹⁶¹ est sicut flumen. Partes¹⁶² enim fluminis scimus ubi sunt? Ad hoc respondendum: partes¹⁶³ temporis in animo sunt. Sic¹⁶⁴ est praesens tempus. Sed quaerendum¹⁶⁵ de tempore in anima. Sic intelligitur: illa¹⁶⁶ autem quae¹⁶⁷ peraguntur in tempore, transeunt more fluminis excepto 'sum' verbo. Omnia

¹⁵⁴ sed] sicut B

¹⁵⁵ sed] sicut B

¹⁵⁶ passiones] passionis B

¹⁵⁷ substantiae] substantias B

¹⁵⁸ ratio] oratio B

¹⁵⁹ significare] significasse B

¹⁶⁰ quae] qui B

¹⁶¹ sic] sicsic B

¹⁶² partes] partis B

¹⁶³ partes] partis B

¹⁶⁴ sic] sicsic B

¹⁶⁵ quaerendum] quidem B

¹⁶⁶ illa] ille B

¹⁶⁷ quae] qui B

verba non actum solum significant vel passionem substantiae, sed¹⁶⁸ etiam mutabilitatem ipsius actus vel passionis <284r> per tempora monstrant atque discernunt, excepto verbo 'sum', quod solum non agere vel pati sed¹⁶⁹ ipsam substantiam agentis vel patientis significat, mutabilitatem temporum habere nescit. Et cum semper quasi praesentiam substantiae hoc verbum, id est 'sum', insinuare dinoscitur, intellectum tamen omnium temporum continere probatur. Ac per hoc aliorum verborum detrimenta suppleri per hoc verbum dinoscuntur, quod ubique totum est, quo quod ubique defecerit, reintegrari potest.

Sed¹⁷⁰ quaerendum cur, cum verbum 'sum' praesentem semper habere intellectum videatur, in praeterito atque futuro per suas partes flectitur. Sed¹⁷¹ de hac quaestione verissime videtur, ut sicut divina natura quae semper immutabiliter manet aeternaliterque, ad similitudinem tamen nostrae mutabilitatis atque temporalitatis dicitur quodam modo moveri. Ita etiam verbum 'sum', cum permanentis significationis esse intelligitur, ad conformationem¹⁷² tamen aliorum verborum varia tempora habere fingitur. Potest intellegi et sic: quoniam verbum 'sum' duplicem significationem continet (namque¹⁷³ essentiam, qua singulae creaturae sunt <in> quantum substantiae sunt, et earundem creaturarum motus significat), necesse est ut in quantum essentiam permanentem insinuat, praeteriti atque futuri temporis variationem in se non permittat; in quantum vero aliquantula¹⁷⁴ in actionibus passionibusque perseverantia¹⁷⁵ non lateat transitum sui cum ipsis rebus mutabilibus per varia tempora recipiat. 'Sum' enim, ut diximus, duos sensus significat, id est essentiam, quae nec diminuitur nec crescit per tempora, sed¹⁷⁶ semper praesens est, ideo nec futurum nec praeteritum habet ut aliquando magis, aliquando minus esset. Et significat essentiam aliquam alicuius creaturae in actibus, qui actus <per> tempora moventur ut est 'sum amans', 'amatus fui', 'amatus ero', et ideo habent praeteritum et futurum, non ut alia sunt, sicut praediximus.

<'Punctum' (414,12)>, quasi puncto aliquo iuncturum. Sicut punctus duas lineas in unum angulum coniungit, sic praesens tempus praeteritum, et futurum. Sicut nullum spatium est in<ter> punctum et lineam ex utraque parte positam, ita nichil est inter praesens et praeteritum et futurum. Et sicut

¹⁶⁸ sed] sicut B

¹⁶⁹ sed] sicut B

¹⁷⁰ sed] sic B

¹⁷¹ sed] sicut B

¹⁷² conformationem] confirmationem B

¹⁷³ namque] namquae B

¹⁷⁴ aliquantula] aliquantulam B

¹⁷⁵ perseverantia] perseverantiam B

¹⁷⁶ sed] sicut B

unus idemque punctus pars longitudinis et latitudinis est, ita praesens pars est praeteriti et futuri. Et sicut punctus in angulo non corporaliter sed¹⁷⁷ rationabiliter discernitur a linea¹⁷⁸, ita etiam praesens tempus non spatii morula sed¹⁷⁹ rationabili intentione a praeteriti atque futuri temporis spatio seiungitur.

INCIPIT DE PRONOMINE

<184v> 'Pronomen est pars orationis' (GL II: 577, 2-5) et reliqua. In hac sententia tres diffinitiones intelligimus: generalem diffinitionem, ut 'est pronomen pars orationis', qualitativam diffinitionem, et ethimologiae diffinitionem, ut est 'quae pro nomine proprio'. Non est usiadis diffinitio, nam substantiam non ostendit, sed¹⁸⁰ qualitatem pronominis. Apparet ex hoc quod non ponitur pro appellativo nomine, nisi proprio semper. Et tamen possumus dicere 'vidi hominem et illum percussi', 'salluit caballus et ille fregit pedem' et cetera. Homo autem et caballus generalia nomina sunt. Quomodo ergo dixit 'pronomen pro nomine proprio accipitur'? Ideo dixit: nam omne genus suas species tenet, ut homo tenet Ciceronem, et cetera. Quia¹⁸¹ ergo homo significat genus et speciem, species autem proprium est, ut Cicero, non incongrue pronomen pro generali nomine ponitur, nam non pro eo quod significat generalitatem, sed¹⁸² pro eo quod significat proprietatem substantiae pronomen ponitur certasque personas recipit. Sic ergo, quia pars orationis, definitas¹⁸³ personas significat, si sunt. Nam non significat pronomen, quando dico 'ego sum Cicero'. Cur igitur Cicero pronomen non est? Respondendum: pronomen primam substantiam per suam propriam personam sig<285r>nificat, ut 'ego sum Cicero'; nomen per qualitatem primam vel secundam substantiam significat, et illa qualitas multorum est. Nam omne nomen a qualitate sumitur, et verbum per actum, et ille actus multorum est. Pronomen autem <per> propriam personam significat.

'Pronomini accidunt sex'. Quomodo possumus hoc intelligere? Nam accidentia substantiae accidunt. Quae¹⁸⁴ igitur pronominis substantia est? Nam accidentia pronomini accidunt. Sic respondendum: pronomen significatio personae est, sed nomen significatio substantiae vel qualitatis, et

¹⁷⁷ sed] sic B

¹⁷⁸ a linea] a lienā B

¹⁷⁹ sed] sic B

¹⁸⁰ sed] sic B

¹⁸¹ quae] quia B

¹⁸² sed] sic B

¹⁸³ definitas] infinitas B

¹⁸⁴ quae] quia B

verbum significat actus, et cetera. Utrum igitur significatio substantiae est? Non est, sed¹⁸⁵ acciden<ti>s. Igitur pronomen accidens est personae. Non est mirandum. Accidentia¹⁸⁶ enim accidentibus accidunt, ut lux accidens est solis, et accidentia accidunt luci, et reliqua.

Paris, Bibliothèque Nationale, ms. lat. 7505

<26r> Hae AUTEM partes duae (GL II: 54, 5-6) a dialecticis SUBIECTA nominantur. NAM PRIMA pars, ID EST nomen, subiectivum DICITUR QUIA subiectum, ID EST substantiam, DEMONSTRAT. ALIA VERO declarativa; et haec ideo DICITUR QUIA ET ILLA actum substantiae DECLARAT; UT 'Cicero' subiectum EST, 'disputat' declarativum. Me<ta>phisice DISPUTANTES †ursi† SUNT UNAM distribuere duas in partes. Subiectum ENIM, HOC EST substantiam, nomine¹⁸⁷ significari videbant. Ipsa VERO substantia duas habet species, quarum una propria, altera generalis dicitur. Propria EST IN REBUS INDIVIDUIS NULLAM subdivisionem habentibus, ut sunt propria NOMINA sicuti 'Cicero'. Generalis AUTEM EST QUAE communiter multa colligit ATQUE compellat AUT consignificat QUOD in appellativis ESSE cognoscitur nominibus, UT 'homo'. HOC ENIM [IN] omnem etatem et sexum ATQUE DE qualibet natione ortum quemque equaliter atque communiter significat. SED ideo moderni philosophi eos qui hanc CONSIDERABANT RATIONEM NON SUNT SECUTI QUIA hae species sicut uno substantiae indicantur nomine, ita rationabiliter et in una parte, quae NOMEN DICITUR, concludi possunt.

<DE ORATIONE>

<26r> Queri potest quur Priscianus in orationis divisione species simul atque partes posuit. NAM si in species dividitur, quur dixit 'sive partes', aut si in partes, quare proposuit species, cum manifesti<ssi>ma ratione probatur aliud esse partes, atque aliud species. NAM illud in toto, HOC AUTEM in genere percipitur esse. Atque ideo, quia diversa sunt haec duo, in uno concludi nequeunt. SED huic respondendum est, quia unum abusive, aliud vero proprie dixit. Sed et secundum grammaticos in partes dividitur oratio octo, iuxta vero rethores, ut ipse in libro quem de praeexercitaminibus scripsit artis rethoricae demonstrat in species dividitur decem. Ergo si quis diligenter consideraverit quid inter totum et genus sit, sciat proprie orationem DIVIDI posse in partes. Totum enim in suis partibus

¹⁸⁵ sed] sic B

¹⁸⁶ accidentia] accidentiae B

¹⁸⁷ nomine] nomina P

PERFECTUM et plenum non CONSTAT. Genus vero in suis speciebus plenum percipi potest. Nam animal in solo homine ETIAM TOTUM EST. Cicero vero totus in solo capite vel pede seu quibuslibet aliis membris totus non est.

Oratio est perfectus intellectus rationabili dictionum textu prolatus.

In hac definitione ostendens quid sit oratio, deinde investigat quanta sit oratio. SED QUIA quantitas magis et minus recipit, inquirendo perseverat, ut illam demonstret¹⁸⁸ orationem quae summum tenet terminum, scilicet qua nulla maior esse potest atque imum, qua nulla inferior esse percipitur. Summa vero in rethorico, ima autem in singulis comprehenditur dictionibus.

<DE NOMINE>

<26v> QUOD HABET proprium, HOC HABET et appellatio, VIDELICET substantiam et qualitatem significare. Sed in illo individua, in isto autem dividua et generalis exprimitur, ut 'Virgilius' et 'homo'. 'Virgilius' enim hoc nomen <substantiae est>, immo etiam substantia eo significata ad rem quandam individua simplicem atque unicam tendit atque qui idem ideo propria dici potest. Appellatio autem similiter substantiae nomen est, non tamen individuae aut simplicis sicuti proprium. 'Homo' enim per sexus et per etates et per gentis differentias dividi potest, et iccirco generalis substantiae, ID EST appellativae et communis, nomen EST. Eodem modo rem aliquam significat non solum appellative sed et proprie. Nam 'risus' per se generale potest esse vocabulum. Si autem additum fuerit 'Virgilio', proprium vocabulum intelligi potest. Et 'risus', licet sit humanae substantiae proprium accidens, tamen in se animae investigatione considerata QUASI per se aliqua substantia esse dinoscitur sive qualitas. Ergo cum vocabulum non solum generalem sed et propriam substantiam vel qualitatem et appellatio generalem id ipsum significant QUOD ET proprium privatim cum ipso proprio una debent esse pars.

<27r> Queri a quibusdam solet quur Priscianus solam¹⁸⁹ qualitatem posuit, substantia ceterisque categoriarum speciebus relictis, cum et nominantur et subiecta suis nominibus fiunt res substantiales et qualitatis et relationis et ceterae, sicut ea quae ad qualitatem tendunt. Ergo sicut nominantur res qualitativae, sic et substantiales. Iccirco debuit Priscianus in hac definitione et substantiam et quantitatem et cetera ponere. Sed intelligendum est hic nominis proprietatem Priscianum tantummodo considerasse. Ita enim

¹⁸⁸ demonstret] demonstrat P

¹⁸⁹ solam] soam P

nomen qualitatem specialem seu generalem substantiae significat consignificando tamen et eius qualitatis substantiam, sicuti pronomen solam substantiam certam et difinitam demonstrat, similiter et consignificando illius substantiae accidentia. Ac ideo hic doctor probabiliter egit, quia quod proprium est nominis hic¹⁹⁰ posuit. Aut ideo qualitatem solam posuit quia et ipsa pro omnibus aliis categoriarum speciebus poni solet excepta usia pro qua aut raro aut minime ponitur. Non tamen pro qualitate quaelibet alia categoriarum species probabiliter datur. Nam qualem in sensibus corporis potestatem visus tenet, talem in categoricis qualitas vim habet. Ille enim pro omnibus poni solet et haec similiter.

Arithmetica unicuique propria dicitur propter exercitium et continuam meditationem et transformationem animae in eam.

<27v> NON contrarium sonat hic QUOD dixerat 'generalem et specialem' (GL II: 58, 14-15). POTES quidem generalis substantia, QUIA multos coniungit, appellativa efficere nomina. Species quae in illis individuīs comprehenditur qualiter appellativa efficiat non modice quempiam movere POTES. NAM quaedam species individua est in homine Cicero. Lector tamen scire debet quia bifariam in genere speciem intelligere debet. EST enim species dividua QUAE ET genus DICI POTES, si referatur ad sui subdivisionem, ut homo species EST si ad animal referatur. Sed si ad sexus in quos dividi potest homo, genus nominari poterit. Haec species dividua est, ET DE EA HIC LOQUITUR Priscianus. NAM ALIA EST QUAE individua DICITUR ET IPSA in propriis continetur.

<DE COMPARATIONE>

<35r > Comparativum est aliquod significativum verbum, quod interponit inter se et qualitatem substantiae aliud verbum, ut 'fortior', per quod qualitas substantiae designatur. Comparativum dicitur QUASI quoequativum cum aliqua eminentia. Comparativum vero nihil aliud est nisi signum alterius signi.

Incrementum AUTEM ATQUE diminutio (GL II: 83, 17-22) nec in ipsa substantia in se considerata nec in accidentibus in se consideratis esse dinoscitur et tamen sine illis esse non potest. In participationis modo videtur esse quo ipsa substantia est. ... varietates multifarie accidentia participat. Iustitia ENIM magis aut minus non habet. Est enim accidens in se perfecta. Sed quia eadem substantiae, quae nec crescere nec decrescere in se habent, in quibusdam personis magis, in quibusdam minus participant, ideo minuire et crescere locum habent per participationis relationem.

¹⁹⁰ hic] hoc P

Tria sunt quae proponit Priscianus, scilicet substantiae nomen et accidentis et adiectivum accidentis. Substantiae nomen est, ut 'homo', accidentis¹⁹¹ ut 'iustitia', adiectivum vero accidentis¹⁹² est 'iustus'. Ergo quia substantiae sive accidentia in se considerata magis vel minus non recipiunt, ideo comparari nequeunt.

Accidit autem substantiae nomina 'album', 'nigrum', 'longum', 'breve' et quae extrinsecus sunt quae adiectiva vocantur, quod adiciuntur nominibus quae substantiam demonstrant.

<35v> Quia substantia et sine accidentibus intellegitur. 'Prudens' autem accidens est, 'homo' autem substantia.

<DE VERBO>

<113v> Haec definitio substantialis DICI NEQUIT. Non enim introductis substantiae partibus effecta EST, ut effici solet substantialis definitio. Nam si hoc studeret facere, ita definitionem describeret dicendo nominatim partes: tempora, modi, actus et passio. Ac quia verbum accidens \substantiae/ EST, substantialiter definiri NON debuit. Consideranter igitur, computando quid habet IPSUM et quo caret, descriptionaliter definivit. Descripsit enim principalia eius accidentia, in quibus maxime percipi potest quid sit verbum, separando ab aliis partibus QUAE quodammodo adherere VIDENTUR. Nam accidentia quae introducta sunt, NON TAM in voce quam in INTELLECTU, cuius causa vox efficitur, stabiliuntur. NAM tempus, SCILICET QUIA DICTIO QUAE hoc significatur signo, hoc est: preteritum presens atque futurum, ut 'scribo', 'scripsi', 'scribam', in effectum atque in intellectu eius vocis percipitur.

Modos autem quis dubitat verbum possidere tot per quot ipsum varios effectus animi et narrationis species moveri atque verti potest ut EST indicativus effectus; inde movetur ad imperantis studium, de quo exit denuo ad optantis desiderium et cetera, ut in modis legendis dinosci debet.

In genere vero significando plus forma vocis \evertere/ quam subsidium adhibere dinoscitur. Cum sit enim intellectus verbi certus atque inambiguus solummodo triplex. Omne enim verbum quantum ad ipsius significationis viridicam intelligentiam, si activi aut passivi sensus non est, ut neutri sit necesse est; aut si neutri aut activi NON EST, passivum ESSE oportet; aut si passivi et neutri NON est, decet esse activi. Ac ideo ut unius cuiuslibet ex his tribus inevitabiliter quodque verbum fiat, necesse EST <ut sit> superflua. Ad vocis quinarium varietatem extenditur tamen. Sicut et hic videtur vocis quedam superfluitas, ita et †delate† cognoscitur quasi quedam esse

¹⁹¹ accidentis] accidentiae P

¹⁹² accidentis] accidentiae P

defectio. Nam hae voces in neutrali atque deponenti significatione designatae, ut 'curro' et 'loquor', quantum ad intellectum pertinent, unius sunt generis. Est tamen et alia significatio, quae communis dicitur vox, deficiens varietates invenire diversas, eam passivae voci coniunxit, ut 'criminator'. Haec igitur tria accidentia quae praecipue <in> intellectu sunt, praetermissis aliis quae non tantum ad significationem quantum ad vocem tendunt, probabiliter in descriptionali definitione demonstranda sola introducuntur. Sed et bene inseritur casus, scilicet huius rei causa ut eorum errorem, qui dicentes participium UNAM ESSE partem cum verbo, casuale INTELLEGEBANT VERBUM, mallearet DICENDO 'sine casu'.

<122v> Tempus est signum quoddam corporalis \vocis/ moram exprimens, quae vox in eo quod corpus est, simul exprimi nequiens necesse est aut partem adhuc futuram expectetur aut iam illam actam praeteritam habeat praeter illam quam individuum praesentialiter possidet. Quia corpus quod temporaliter movetur, simul omnia non solum enunciare sed neque cernere valet ... pertinet; nam mens totum aliquod simul cernere POTEST, licet ET illud strictum sit. Corpus autem nullam vocem absque successione discessioneqe, ut reor, exprimere potest. Ex hac ergo vicissitudine temporum effectus nascitur ut et tempora actus ipse paciatur quem actum substantiae accidentem proprie VERBUM exprimit. Ac quia sicut in singulis vocibus et finitam et finiendam partem habemus aut prestolamus (*sic!*), iccirco necesse est ut eodem modo in singulis quibuscunque actibus ut praeteritum aliquid memoria¹⁹³ teneamus aut venturum quiddam pacienter expectemus. Qui tripertitus actus per verbum expressus eidem totidem tempora adhibuit.

Sicut enim nullus actus tempore absque, sic verbum nullum nisi cum tempore reperitur.

<128v> Modus est animi motus iuxta varia eius desideria quibus ipse movetur. Et ideo quia ipse diversis movetur affectibus, iccirco diversae signorum formae ad exprimendos affectus excogitatae sunt.

<138r> Persona est substantia rationalis individua (cf. Boethius PL 64: 1343D). Sed quia dicimus 'grunnit' vel 'hinnit' aut 'tinnit' sive 'pluit' vel 'ningit', interrogati quae persona sit, terciam esse personam dum hi actus irrationabilium animalium sunt. Non mihi videtur talis definitio ut omnes personas nisi tantum rationabiles comprehendere potuisse. Ac ideo generaliter aliter definienda est. Verbalis igitur persona est vox quae cum trifarie volvitur articulata cum alico significato prolata actum seu passionem

¹⁹³ memoria] memoriae P

\incasualis dictionis/ singulariter pluraliterve exprimit tam rationalis quam irrationalis creaturae.

<167v> Ac si diceret non est mirandum si verba diversas habentia sensus egent copulativa coniunctione \sicut sunt adiectiva ut 'doctus', 'eloquens', 'prudens' et cetera/. Socrates autem eo quod insecabilis est ac unica substantia, minime coniunctionem habere patitur. Tria dialecticando dare nisus est Priscianus in loco hoc, hoc est subiectum, de subiecto, in subiecto ipso. Primum quippe subiectum ostendit dicens [in] 'Socrates atque Cornelius', aut in alio quolibet proprio. De subiecto vero subiungens eo quod de speciali nomine quod fuit prius, scilicet 'Socrates' refertur ad hominem. Nam in ipso subiecto pandit proprium subiaccens suis accidentibus dicens 'Eneas bonus et iustus et fortis est atque paciens vir'.

Secundum quorundam intelligentiam, ubi hic secabilis legitur, potest et insecabilis fore. Certum est enim: si dividua est, individua minime, et si individua, nec dividua dici potest. Si quis vero hac in re perspicaciter studuerit considerare, et hoc et illud inhaesitanter atque caecitate omni oculorum remota intelligere valebit. Nam secabilis est substantia, sicut ipse dicit, et dividi potest, ut animal, corpus. Animal vero dividitur in hominem, in ursum, lupum, et leonem, et in cetera universa animalia; unde subiunxit generalem. Sed si haec omnia praefata ad generale animal referantur, atque in eius definitione fuerint prolata, praesidio¹⁹⁴ coniunctionum minime egent. Cum autem per diversas consideratur substantias, verbi gratia ut 'homo et bos et porcus et agnus mortui sunt', et nec ista ad alteram nec altera ad istam tendit. Quippe cum et diversitas hic continetur substantiarum, utique indubitabiliter coniunctionum vincula adipiscenda sunt. Illi namque quorum studium atque sollertia est proferre individua, eodem modo teneri queunt, sicut et illi qui secabilem celebrant. Sicut enim quodlibet proprium relatum homini unicum individuumque accipitur, sic homo respectus ad animal rite inpartibilis substantia habetur. Si autem ad illud generale animal, quod diximus 'homo', non referatur evi[ci]denter ille in suis consideratus speciebus generaliter tenebitur eo quod diversas species ex se ortas pati videtur. †Verbi similiter causa† ut in sexus hominum aut in etates tamquam infantiam et cetera vel etiam per diversas regiones sive gentes sicut est Burgunnia et sicut Franci.

Queri potest quur Priscianus dixit quod in eodem esse non possunt diversae substantiae cum reperiuntur multae in una eademque substantia. Nam si lapis dictus est a labendo, omne quod lapsum patitur, lapis dici potest. Et in hac unica diversae multiformesque concluduntur substantiae, ut plumbum, stagnum et cetera. Sed hanc generalitatem Priscianus minime

¹⁹⁴ praesidio] praesidium P

ratus est sed speciem generalitatis. Non enim ferrum esse potest quod est aur[r]um in ea substantia in qua est, neque aurum ferrum. Alterius enim qualitatis et coloris est stagnum et alterius petra ac probatur diversae substantiae in eodem esse non posse.

<DE PRONOMINE>

<173v-174r> Prudentibus hic quae species locutionis introducta est investigari oportet. Dicitur enim difinitiva. Sed est iterum quaerendum utrum generalis an substantialis an ethimologialis an qualitativa dici possit atque intelligi aut si utrumque aut etiam ex parte. In hoc namque generalem esse ostendit dicens 'pronomen est' et cetera, subdens vero 'quae pro proprio nomine accipitur' ethimologiam et usque connectens 'personasque finitas recipit', qualitativam. Quia si queratur, pronomen quale est, indubitanter atque omni dilatione remota illi est respondendum: 'quae personas finitas recipit'. Non enim difinire secundum substantiam studuit nec quantitatem, iccirco nec substantialis nec quanti<tati>va computari debet. Sed cum de difinitione ac significatione pronominis iter carperet, quaeri potest, quur soni intellectum relictam significationem ostendere conatus est dicendo 'quae pro nomine accipitur'. Soni namque haec est difinitio: 'Pronomen dicitur eo quod pro nomine proprio ponitur'. Sed huic¹⁹⁵ inquirenti quis sic respondere potest. Cum autem dixerat 'quae pro nomine proprio accipitur', nullomodo quemlibet movere debet quoniam non ad vocem sed ad significationem generalitatis, quam coeperat, tendebat cupiens vim ac eius potentiam quam in nomine tenet ostendere.

Id ipsum enim quod fati sumus scilicet, 'quae pro proprio nomine accipitur', nobis inextricabilem impendit questionem. Sicut enim hac parte uti pro \pro/priis nominibus, sic et pro appellativis non minus facere videmus, verbi gratia ut 'ego Isaac scribo' et 'ille homo lapsus est'. Sed cum 'pro proprio nomine' intulit, ostendit genus nullum fore sine speciebus, et species in genere contineri, verbi causa, ut 'Cicero'. Si relatus fuerit Cicero ad hominem, specialis ac unica substantia accipi debet, relatum vero hominem ad animal, utique individua ac simplex substantia deputabitur. Igitur quotcumque pronomen iungatur proprio seu appellativo ut 'Isaac fuit in ecclesia et ipse et animal balans erat et illud mortuum est', semper unicam in<divi>duamque ac specialem debet haberi substantiam. Nam ut 'Isaac fuit in ecclesia et ipse' pro propria ac unica accipitur substantia, sic 'et animal' et cetera horum similia, 'balans erat', interveniens hoc pronomen 'illud' amissa generalitate in propriam continuo ac individ/uam redigitur substantiam. Et quam ob causam 'quae pro proprio nomine accipitur' bene egisse cernitur.

¹⁹⁵ huic] huc P

Vel aliter. Sunt quidem pronomina secundum¹⁹⁶ latinos non plus xv. Ex his namque quaedam demonstrativa et relativa quaedam sunt. Sicut igitur nominis qualitas in propriis et appellativis continetur nominibus, sic pronomen in demonstrativis relativisque est distributum. His vero additis, quatinus dissertum est, propriis seu appellativis nominibus unicam simplicemque indicant personam, ut 'Frotbaldus fuit quondam comes et iste est erga tui recumbens latus'. Ecce collegi modo propriam substantiam. Similiter relativo quolibet iuncto appellativo ut 'corpus est visum et illud mortuum fuerat' propriam uniformem demonstravi substantiam, scilicet relativo pronomine 'illud' subvenienti. Nunc autem de generali quod prius erat corpus unam tantummodo fecit fore rem vel etiam alio modo prudens con/spicere potest lector. Quando vero inquit 'quae pro proprio nomine accipitur', minime denegavit posse pro appellativis accipi nominibus. Sed cum in omni requirantur difinitione quinque, <sc>ilicet genus, species, accidens, differentia ac proprietas ut 'pronomen est pars orationis' et reliqua ... nominis et verbi ceterarumque partium, 'quae pro proprio nomine accipitur', ubi species, accidens cum differentia accipitur a cunctis adhaerentibus sibi partibus per proprietatem difiniri.

Non hic proprietatem pronominis nisi ut nominis verbiq̄ue dedisse Priscianus conspicitur. Veluti enim dico 'ego feci templum' certam pando personam, sic similiter si dixero in nomine et verbo 'Cicero disputat' et 'lego', 'legis', nihilo minus in 'Cicerone' et 'lego', 'legis' pando certas difinitasque personas. Sed in eo quod dico tertiam personam verbi 'legit', non comprehendo propriam personam, quemadmodum in prima et secunda, nisi omnes confuse, qui huiusmodi actum peragere queunt. Ac propter hoc proprietas huius partis, videlicet pronominis, non debet computari verbo. Si quis vero tertiam verbi personam studiose perspexerit, licet non tam patenter velut primam et secundam, tamen quocunque modo eam esse finitam minime dubitarit, ut 'legit'. Cum autem dico 'legit', specialiter illi tribuo actum, hunc segregans ab aliis omnibus actibus, scilicet ab his, ut 'currit', 'salit', 'manducat' atque a ceteris similibus, qui illum peragit sicut hominem exclusum ab omnibus animantibus specialiter illum segr<eg>atum habeo.

Sed quia pronomen communionem illarum partium, quarum ex causa repertum est, tenet, iccirco laudabilius ac venerabilius id teneri debet. Sed pronomen non sic personas determinat, ut nomen et verbum, licet ut diximus quamlibet communionem cum illis haberet¹⁹⁷, aliter enim pronomen quam nomen et verbum. Igitur †semotam† de singulis qualiter personas definiunt est dicendum. Nomen quippe per qualitatem propriam

¹⁹⁶ secundum] secus P

¹⁹⁷ haberet] habere P

seu appellativam, verbi gratia, ut qualis est ingrediens Cicero; ecce per qualitatem propriam difinitam, sed personam per appellativam ut 'homo hortatur mihi legere'. Verbum definit consignificando ipsam substantiam cum actu vel passione, \ut 'lego/'. Pronomen vero non sic, quoniam nec cum qualitate nec actu vel passione personam decretam dat, sed cum ipsa persona substantiam unicam designat, ut 'ego', 'tu', 'ille'. Sed quia dictum est, pronomen repertum fuisse nominis et verbi causa et loco illorum posse fungi necessario quatinus res pateat exempla introducuntur¹⁹⁸. Loco nominis fungitur ut 'Isaac ecclesiam adiit et ipse ...

<174v> ... pronomine utitur eo quod nullo nomine primam secundamque personam nequaquam attingere quiverat nisi illo uteretur, sicut 'ego Isaac lego, tu ac me intellegis'. Nemo enim 'Isaac lego' atque '<Isaac> intellegis' dicit nisi solecismum faciat. Recte namque Priscianus pronomen¹⁹⁹ finitas personas, ut diximus, recipere dixerat, et proprietatem sui pandit. Nulla alia pars et personas finitas recipi potest. Cum per accidentia, non iuxta substantiam, Priscianus pronomen definivit, quaeri potest accidentia haec cui accidere dixerat. Et certum sit accidentia esse non posse nisi substantiis quibuslibet adhereant. Ita enim secundum substantiam definire poterat: 'Pronomen est vox litterata quae aliquot²⁰⁰ mentis cogitationes exprimens, proprii nominis locum tenens, certam personam determinat'.

Igitur quod substantialiter definitur, accidentia habere poterat. Non autem pronomen secus substantiam <definitur>, igitur nec accidentia pronomini computabuntur. Sed videamus quid sit pronomen. Pronomen vero nihil aliud est nisi significatio personae <finitae>. Demonstratio ergo pronomen accidens esse, non substantiam, manifestissima est. Nam si quodlibet accidens accidentia habere alia potest, fultus auctoritate quislibet exempla introducere debet. Lux vero accidens est solis et luci accidit calor et claritas. Quando invenitur calor et claritas, ad lucem referuntur. Lux pro substantia tenetur et extemplo²⁰¹ ut lux pro accidenti solis accipitur, qui²⁰² pro substantia habebitur, accidens statim fore computabitur. Similiter de pronomine intelligi potest.

<175v> Queritur cur pronomen per hoc quod est 'ipse' proprium nominis dixit implere, cum proprium sit nominis propriam seu appellativam in corporibus sive rebus distribuere qualitatem, et pronominis sit suam

¹⁹⁸ introducuntur] introducuntur P

¹⁹⁹ pronomen] pronomini P

²⁰⁰ aliquot] aliquod P

²⁰¹ extemplo] exemplo P

²⁰² qui] quod P

personam propriam unicam individuanque designare atque finitam. Si autem hoc est pronomen, sat definitionem nominis quiverit habere et nomen pronominis. Sed hoc dicere sat est eo quod in singulorum definitionibus, hoc est nominis et pronominis, cupiens quis definitionem singulis dare repe<ri>ret. Est igitur aliter agnoscendum. Hoc enim pronomen quod est 'ipse', quamquam non generaliter ita qualitatem propriam appellativamque colligat, tamen specialiter qualicumque modo locum illius complere videtur. Cum autem proprium seu appellativum quodlibet prolatum fuerit, locum illius utique tenebit exemplis firmantibus hoc, ut 'Cicero disputat' et 'homo viriliter agit ipseque Deum deprecatur'. Nunc autem illud pronomen subiunctum de homine, qui communionem multorum habebat in proprium venire fecit, ac sic nominis proprietate usus est. Aliud est vero id quod per se esse potest ac aliud illud quod loco illius quod per se esse quiverat, fungitur. Nomen autem per se est. Sed pronomen²⁰¹ loco eiusdem functum²⁰² eius proprietatem demonstrat. Verbi gratia, sicut vicarius vice comitis relictus alico in loco officium illius peragit et comes per se potest esse aliubi²⁰³, similiter pronomen ut diximus loco nominis.

Paris, Bibliothèque Nationale, ms lat. 7501

<13v> Hic quaerendum est quomodo definivit Priscianus nomen secundum substantiam quando dicit 'nomen²⁰⁴ est pars orationis'. Dicendo enim 'communem vel propriam qualitatem distribuit unicuique subiectorum corporum seu rerum', non possunt hoc facere nisi sola adiectiva.

<26v> De dictione. Si attenderis comparisonem, \id est similitudinem/, inter dictionem et orationem, et inter duos intellectus quos significant, minima est illa intelligentia quae est in dictione in comparatione illius intelligentiae quae est in oratione, quia non invenitur in oratione minor intellectus quam ille quae <est> in dictione. Sillaba autem eo modo quo sillaba est, non significat intellectum sed significat²⁰⁵ \quia tunc efficitur dictio/ eo modo quo dictio est. Demonstrat aliquid et est minima pars orationis.

De sillaba. 'Imbuo' compositum verbum est ab 'in' et 'nuo', sacris aptum, id est idolis, diis. 'Imbuo' quasi 'innuo'. 'Innuo' enim non dicitur, sed pro eo dicitur 'imbuo', 'Nuo' enim numen vel nutum facit, id est dei numen, id est, potestas vel signum. Numen enim proprie divum dicitur, idem est.

²⁰¹ pronomen] pro nomine P

²⁰² functum] fructu P

²⁰³ aliubi] aliud P

²⁰⁴ nomen] pronomen P

²⁰⁵ significat] significaverit P

Specialiter autem \scilicet significat specialiter 'imbuo'/ 'Iunoni †naio†' quasi 'Iunoni voveo'. Inde numen, id est Iunonis votum. Et 'nuo' quasi 'nubi voveo', quia nubis nomine Iuno nuncupatur. Iuno enim omnipotens dea aeris dicitur. 'Inbuo' vero quasi 'innuo', \innuo' enim non dicitur/, 'n' in 'b' conversa euphoniae causa. 'Imbuo' cuius sensus est 'voveo', id est 'offero', 'consacro', 'instruo'.

De articulis. 'In quo sequimur' (GL II: 54, 15), id est, in hoc quia sicut illi connumerabant articulos pronominibus, ita nos connumeramus illud pronomen, \id est 'idem', quod ponitur loco articuli et quod significat articulum, pronominibus et vocamus illud articulare pronomen.

De nomine. Hic quaerendum quomodo definit Priscianus nomen. Secundum substantiam, quando dicit 'nomen est pars orationis' et reliqua. Nam sic videtur quasi adiectiva nomina tantummodo diffiniret \scilicet dum dixit 'communem vel propriam qualitatem distribuit' et non dixit 'substantiam'. Dicendo enim 'communem vel propriam qualitatem distribuit unicuique subiectorum corporum seu rerum', non possunt hoc facere nisi sola adiectiva nomina, cum nulla alia nomina significant communem vel propriam qualitatem. Tamen si diligentius inquiratur, et comprehendit nomina significativa substantiae et adiectiva nomina simul. Quia illud nomen quod significat substantiam, si commune fuerit communem qualitatem distribuit \scilicet simul cum adiectivo/ suae substantiae. Verbi gratia, si dixerō 'albus homo', omni homini albo distribuit communiter illam qualitatem albedinis. Similiter et 'niger homo' et reliqua. Si autem proprium nomen fuerit, propriam qualitatem distribuit suae substantiae. Si enim dixerō 'sapiens Virgilius', non tribuit illud nomen quod est Virgilius qualitatem illam sapientiae nisi soli suae substantiae. Similiter et in rebus. Si enim dixerō 'bona ars', communiter tribuit \scilicet ars/ illam qualitatem bonitatis \quia commune est ars/ unicuique arti. Si autem dixerō 'prudens grammatica Aristarchi', non tribuit illud nomen proprium qualitatem prudentiae \in hoc enim est grammatica proprium/ nisi soli suae grammaticae specialiter et reliqua.

<141v> Quomodo omnis persona capax intelligatur esse generalis quidem et specialis substantiae qualitatisque exemplo potest ostendi manifeste. Cum enim Cicero profert in prima persona 'loquor' aut aliud simile, specialis est substantiae capax cuius ipse solus participatur, privatim suum ostendendo actum. Ita et qualitatis generalis aut substantiae capax. Per hoc enim simul intelligitur, quoniam in ipso actu intellegitur cognoscitur<que>, homo, quod generaliter omnibus debetur nominibus, scilicet propriis. Generalis etiam qualitas in ipso esse videtur, quoniam unusquisque hominum secundum qualitatem rationabilis est, sensum capiens

†exhibetque casu†. Hoc idem per diversa exempla in secunda et tertia invenitur persona. Hic prima persona pronominis nomen facit esse primae et facit esse iterum, ut pronomen tertiae personae primae sit.

De constructionis glosis

<f. 186> Proprium est nominis per se substantiam significare, id est propriam aut communem qualitatem discernendo demonstrare. Proprium est substantiae agere vel pati. Proprium est verbi significare actum vel passionem substantiae. Sed ex nominibus actus vel passio in verbo noscitur, quia inest intellectu nominativus in verbo. Quia nisi esset in verbo sensus nominativi quamvis in intellectu, id est, oculte, non potuisset significare actum vel passionem substantiae quae in nomine continetur. Unde potest verbum principaliter et manifeste actum et passionem proprie significare. Inest autem in eo substantia subsequenter et occulte per vim nominativi intus latentem. Proprium est pronominis substantiam indicare sine discretionem qualitatis, quantum ad ipsam vocem pronominis, sed demonstratione substantiae vel relatione. Hac autem potestate vicem nominis complet adiunctum verbo. Sed causa verbi habuit definitas tres personas, ut personam verbo sibi adiuncto congruam indicaret, ut substantiam agentem vel patientem in verbo monstraret vice nominis et personas tres definitas ordine congruo redderet verbo. Habet pronomen hoc proprium causa verbi, ut discretionem in verbo faciat alterius personae quia verba per se absoluta sunt discretionem.

Aliter, quod melius est. Proprium est nominis qualitatem significare et consignificare substantiam. Proprium est pronominis significare substantiam et consignificare qualitatem.

Subsequenter ex nominibus appellativis quae accidunt substantiae, demonstratur esse substantia genus generalissimum. Omnia enim appellativa substantiam habent. Et ex appellativis, quae accidunt animali, ostenditur esse animal species substantiae. Multa enim appellativa sunt quae animam non habent. Et ex appellativis quae accidunt animali, ostenditur esse animal species substantiae. Multa enim appellativa sunt quae animam non habent, habent tamen substantiam, quae appellativa propria esse possunt, propria quantum pertinet ad generales et speciales formas rerum. Quae cum sint generales et speciales formae rerum [quae cum sint generales et speciales formae] nunc per corpora, tamen in mente divina propria consistenter et sunt. Nihil enim potest esse †id est† quod non sit proprium. Verbi gratia, omnes homines unus homo sumus in Deo. Et omnia elementa, quae sunt per diversa corpora multiplicata nunc, antequam acciperent diversa corpora, unum elementum erant in Deo. Unde

hoc quod nunc generale et appellativum est, proprium et idem in Deo erat et est. Augustinus enim ad hanc rationem dicit bonam similitudinem de artifice et templo.

Dixit enim iste superius <226,6>, quoniam casualia dum adiunguntur cum substantivo verbo infinitis, eadem res in ipsis insita esse naturaliter intelligitur, quae etiam in verbis unde deducitur ipsa infinita consistere. Qualitas vero verbi in utroque fulget. Igitur sicut continet 'curro' verbum in se nomen incorporale quod est 'cursus', ita et infinitum quodlibet nomen sibi conveniens complecti non desistit. Dicimus namque 'bonum est legere', id est 'bona est lectio', addentes scilicet ipsi infinito casuale cum substantivo, ut verbi qualitas emergat. Non tamen occurrit, ut dicatur 'bonum est legere', cum sola ratio infinitorum interveniente substantivi membro illud requirat. Ad hoc tamen quod dixit, quia possumus dicere 'bonum lego' sine substantivo verbo, ut subaudiatur ibi 'carmen' aut tale aliquid, haec praesens ratio respondet: non enim et si dicatur 'bonum lego' qualitas verbi propria demonstratur, ut demonstraretur, si diceret 'bonum est legere', sed exprimitur utique ipsius rei qualitas, id est nominis ubi fit actio verbi. Unde quia non verbi qualitas sed nominis in ipsa valet adiunctione, nunc infert posse inveniri coniunctionem nominis et verbi absque substantivo. Ubi qualitas verbi significatur, ibi tamen nomina pro adverbis coniungi scimus, constructione scilicet \vel videlicet/ edocente. Beneficio quoque ipsius, \scilicet constructionis/, omnis ambiguitas discernitur, nec non quam vim unaquaeque habeat pars per ipsam, \scilicet constructionem/, elucidatur, quapropter loquens iste de infinitis ait: possumus igitur dinoscere ex constructione habere infinitum vim nominis verborum, quod nomen significat ipsam rem verborum, id est ipsam vim habet infinitum quam habet illud nomen incorporale, quod continet verbum in se.

'Doceo ego' vel 'tu suum illius filium' non dicitur per primitivum 'sui' propter diversitatem personarum. 'Sui' enim non ponitur primitivum nisi in reciprocatione \in eadem persona/, ut 'sui miseretur ille', vel in retransitione, \scilicet duobus modis/, pro se et pro sua possessione, ut 'rogat me ille ut sui miserear, \id est eadem persona per retransitionem/, vel 'rogat me ille ut prosim sui filio', vel cum tertia agit in suam possessionem et non in possessionem alterius tertiae, ut 'docet ille sui filium'. Cum vero prima vel secunda persona agunt in possessionem tertiae sicut superius habetur, non ponitur primitivum 'sui' sed possessivum \scilicet propter diversitatem personarum/. Vel cum etiam tertia agit in possessionem alterius tertiae et non in suam propriam, ut 'docet iste suum illius filium', non ponitur per primitivum 'sui' \scilicet propter diversas personas tertiae/. Et ideo 'sui illius' per primitivum nullo modo dicitur \scilicet propter diversas personas/, sed per derivativum semper, ut 'suus illius filius est iste', 'sui illius filii misereor

ego' vel 'tu' vel 'iste', 'suo illius filio prosum ego' vel 'tu' vel 'iste' et similiter per omnes casus.

'Sui' primum ponitur semper per reciprocatorem vel transit in possessionem suam tantum \scilicet sicut composita grecorum faciunt/, ut 'sui ille miseretur', 'amat ille sui filium'. Et ideo dicitur 'sui' servare solummodo significationem compositorum. Ponitur etiam in retransitione duobus modis, id est pro se et pro sua possessione, ut 'rogat me ille ut sui potiar', 'rogat me ille ut sui filio prosim', quod composita grecorum non faciunt. In hoc enim servat solummodo significationem compositorum, quia vel in se recipitur vel in possessionem suam transit. <f. 187r>. Hoc enim faciunt semper composita grecorum. Prima autem et secunda persona pronominum non servant significationem compositorum, quia extrinsecus in aliam personam vel in possessionem alterius personae etiam transeunt, ut 'ego misereor tui' vel 'tui filii', 'tu misereris mei' vel 'mei filii', quod 'sui' non facit ullo modo.

Proprium est omnium possessivorum significare duas personas, id est personam possessoris intrinsecus et personam possessionis extrinsecus. Personam enim possessoris intrinsecus significant naturaliter per genitivum tantum. Omnis enim possessio in genitivum resolvitur et per genitivum naturaliter intelligitur et ideo genetivus possessivus dicitur. Personam vero possessionis extrinsecus significant per omnes casus. Itaque nullum possessivum potest habere vocativum intrinsecus ex parte possessoris propter genitivum, qui naturaliter ibi solus est intelligendus. Extrinsecus vero illa possessiva solummodo habent vocativum, quae in secunda persona proferuntur, id est 'meus', 'mea', 'meum', 'noster', 'nostrum', 'nostras', 'Euandrie' et reliqua. Ergo 'tuus' possessivum secundae personae intrinsecus non habet vocativum propter praedictum genitivum, qui ibi naturaliter intelligitur. Extrinsecus non habet quia non refert ad secundam personam, quae habet vocativum, sed ad primam vel ad tertiam, quae carent vocativo \scilicet ut ad id dirigatur sermo/, ut 'tuus sum', 'tuus est', 'tuus es' enim non dicitur.

Proprium est omnium impersonalium habentium activam terminationem vel passivam iungi obliquis casibus, non nominativo, ut 'vacat mihi', 'tibi', 'illi', id est 'vaco', 'vacas', 'vacat' \id est 'vacationem habeo', 'habes', 'habet/'. 'Legitur a me', 'a te', 'ab illo', id est 'lego', 'legis', 'legit'. Quamvis etiam sine obliquis potest ipsa res in ipsis intelligi voce passiva per nominativum ut 'vacat', id est 'vacatio fit ab aliquo'. Per nominativum enim 'vacatio' resolvitur 'vacat' impersonale. 'Curritur', id est 'cursus fit', voce passiva dicitur<ur>, quia per nominativum resolvuntur more passivorum, non per obliquum more impersonalium. Sicut enim dicitur passive 'legitur Praescianus' per nominativum, sic dicitur impersonaliter 'curritur cursus'

per nominativum, et tunc solummodo fit hoc, id est resolutio per nominativum in impersonalibus, quando ipsa res intelligitur in ipsis sine personis. Cum autem personae adduntur eis, obliquis iunguntur, non nominativo, ut 'vacat mihi', 'tibi', 'illi' pro 'vaco', 'vacas', 'vacat' et reliqua. Et notandum, quod ipsa impersonalia quae habent activam terminationem, licet etiam infinitis adiungi, ut 'placet discere', 'vacat discere', 'pudet me discere' et reliqua. Ea vero quae habent passivam terminationem nullo modo iunguntur infinitis verbis. Et declinantur illa impersonalia activam terminationem habentia ita: 'vacat', 'vacabat', 'vacavit', 'vacaverat', 'vacabit', 'vacet', 'vacet', 'vacaret', 'vacavisset', 'vacet', 'vacet', 'vacaret', 'vacaverit', 'vacare' \scilicet 'vacare mihi volo', id est 'vacationem volo habere', 'vacavisse', [vel 'vacavisse'], vel 'vacasse', 'vacatum ire' vel 'vacatum esse'. 'Poenitet', 'poenitebat', 'poenituit', 'poenituerat', 'poenitebit', 'poeniteat', 'poeniteret', 'poenituerit', 'poenituisset', 'poenitere', 'poenituisse'.

'Meus' intrinsecus est primae personae, 'tuus' secundae, 'suus' tertiae. Tamen extrinsecus omnia sunt tertiae nisi iungantur substantivis vel vocativis verbis. Tunc enim efficitur etiam extrinsecus 'meus' secundae et 'tuus' primae et 'suus' primae vel secundae. 'Meus' non potest esse primae personae ut dicatur 'meus sum filius' nisi figurate, quia prima persona non potest se ipsam possidere sed possidet secundam vel tertiam. 'Tuus' similiter non possidet se ipsam, id est secundam, quia secunda non potest possidere secundam nisi figurate, ut dicatur 'tuus es filius', sed possidet primam et tertiam. 'Suus' vero possidet et primam et secundam et tertiam ut 'suus illius sum filius', 'suus illius es filius', 'suus illius est filius', 'meus' vel 'mei es filius'. Possidet prima persona secundam personam 'meus' \vel mei/ est' vel 'vocatur filius', prima tertiam 'tuus sum' vel 'tui sum filius' vel 'nominor filius'. Possidet secunda primam 'tuus' \vel tui/ est' vel 'tui pater', possidet secunda tertiam 'suus' vel 'sui illius sum filius'. Possidet tertia primam 'suus' vel 'sui illius es filius'. Possidet tertia secundam 'suus' vel 'sui illius est filius'. Possidet tertia aliam tertiam ...

Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, ms. Guelf. 64 Gud. lat. 2°

<f. 91v> EPISTULA DOMINI TEUZONI DIACONI ET MONACHI AD BELLIZONEM SUUM DISCIPULUM DE V GENERIBUS VERBORUM.

Mente simul et corpore hoc ipsum quod nomine Bellizoni hoc modo Teuzo quaeque in Christo apta.

Nequeo mirari satis tuam statum intelligentiae pro eo quod heri tertia die quando de verbo tractavimus, dicebas te aliquatenus posse agnoscere quale verbum primae, quale secundae quodve tertiae sit coniugationis vel quartae.

Sed tamen adhuc pro certo nescire quale sit activum, quale passivum, quale neutrum vel quale dicatur deponens seu etiam commune. Vere quidem ut asseris, facilius est differentia quattuor coniugationum quam quinque generum verbi. Sed si vigilanter verba Donati a nobis sicut audisti perspexeris, quod facile putas facillimum repperies. Scio te absque dubio intelligere, quod omne activum et neutrale verbum, si ita declinantur ut 'amo', 'amas', 'amat', tunc primae dicitur esse coniugationis. Itidem omne passivum et deponens atque commune, si declinatur ut 'amor', 'amaris', vel 'amare', 'amatus', similiter dicitur primae coniugationis esse. Eodem etiam modo activum et neutrale verbum, passivum et deponens atque commune, in secunda coniugatione, cuius est regula in 'e', in tertia, cuius est regula in 'i' correptum, nec non in quarta, cuius regula est in 'i' productum, noscuntur.

Quapropter omissis coniugationibus²⁰⁸, qualiter unumquodque verbum an activum sit an passivum aut neutrum sive deponens seu commune possis agnoscere, argumentis exemplisque breviter indicabo. Interim scire debes, quoniam omnia quinque genera, videlicet activa, passiva, neutra, deponentia et communia, reperiuntur in unaquaque coniugatione, tam in prima quam in secunda tamque in tertia quam in quarta sicut in consequentibus ostendetur.

Omne autem activum verbum cuiuscumque coniugationis semper finit in 'o', ut 'iudico', 'moneo', 'stringo', 'sartio', nec aliquando potest habere plenum sensum, nisi habeat accusativum casum, aut in subauditione sive in scripto. Nam si quis dicat 'iudico', nisi addat aliquem accusativum casum, singularem seu pluralem, imperfectus est sensus. Si autem dico 'iudico populum' vel 'populos' quasi accusativo plenus est sensus. Ideoque omne verbum quod finit in 'o', si accusativum desiderat ad plenam significationem, procul dubio est activum, quia demonstrat aliquem agere aliquid in alium, sicut est 'castigo illum', 'castigas illum', 'castigat illum', 'castigamus illum', 'castigatis illum', 'castigant illum'. Sicque omnis persona singularis vel pluralis per totum verbum accusativum trahit casum, quemadmodum etiam prima. Proinde si hoc verbum est activum, quod significat nos aliquid agere in alium, consequens profecto est, ut id ipsum verbum valeat etiam adiuncta 'r' fieri passivum. Quia quod nos in alium agimus, id et ab alio pati possumus. Verbi gratia, 'doceo puerum' et 'doceor a magistro'. Ecce patet, quia activum verbum semper vult accusativum, ut 'flagello puerum'. Et e contra passivum verbum semper vult ablativum, ut 'flagellor a magistro'.

Omne quodque verbum in 'o' desinens, si non desiderat accusativum neque ablativum casum, tunc neutrum est, ut 'maneo'. Nam 'maneo' nec vult accusativum ut 'doceo', nec vult ablativum ut 'doceor'. Et ob hoc neutrum

²⁰⁸ coniugationibus] coniugationis W

est, videlicet nec activum nec passivum. Deponens autem verbum et commune, quia ambo desinunt semper in 'or', ut 'luctor', et 'criminator', non nisi in sensu discerni possunt. Deponens verbum, cum in 'or', ut dixi, perpetuo finiatur ad similitudinem passivi, non tamen significat passionem ullam sed tantum actionem et propterea cum activo verbo glossatur. Ut si interroges me, quid est 'loquor', respondeo 'loquor' hoc est 'dico'; quid est 'luctor', hoc est 'pugno'.

Valde enim a communi verbo deponens verbum discrepat, quia commune verbum, quod in una terminatione potest poni active et passive, sicut habet duos sensus, ita etiam cum duobus glossabitur verbis; et quando vis ut sit passivum, tunc iungis ei accusativum casum quasi uno verbo activo et dicis 'criminator illum', id est 'accuso' sicut et 'laudo illum'; quando vis ut sit passivum, tunc das ei ablativum quasi uno passivo et dicis 'criminator ab illo', id est 'accusor' sicut 'amor ab illo'. Deponens autem glossabitur, ut dixi, cum verbo activo ut 'conor', hoc est 'cupio'. Et quia non desiderat ablativum, ut dicas 'conor ab illo', liquet quod nec passivum est nec commune. Haec interim perspice, quo ad me viva alloquaris voce.

ITEM ALIA IPSIUS DOMINI TEUZONI AD EUNDEM BELLIZONEM DE APELLATIONE SCILICET ET VOCABULO SECUNDUM DIALECTICAM.

Bellizoni fidomathiti Teuzo suae impar professioni quaeque apta in Christo.

Inter Caribdin et Scillam me nunc velificare (*sic!*) non ambigo, dum animadverto vos incessanter id a me postulare, quod aut nullatenus vel vix laboriose valeo adimplere. Si enim taciturnitati operam do, vostram utique petitionem non adimpleo, si autem loquacitati, vereor itidem, ne dum carminare tortuosos dialecticae artis crines praesumo, earundem nodositate victus deficiam. Triennium est quippe ex quo huic disciplinae cessi. Expositionem tamen proprietatis nominis quam Priscianus edidit, auxiliante Christo, per quem Deus pater omnia quae possunt nominari creavit, incipiam.

Proprium nominis est substantiam significare et qualitatem. Scire debetis, quia proprium kata dialecticos modis IIII dici solet. Est enim aliquid tale proprium, quod soli homini, non tamen omni accidit. Ut esse medicum vel grammaticum soli homini, sed non omni accidit. Fieri enim nequit, ut omnes homines medici sint vel grammatici. Ecce primus modus. Secundus modus est in hoc, quod omni sed non soli homini accidit esse bipedem. Omnis enim homo bipes est, verum non solus, quia et aves sunt bipedes. Tertius modus est in hoc, quod soli et omni homini non semper sed aliquando contingit, videlicet in iuventute pubescere et in senectute

canescere. Nam solus homo et omnis homo per distincta ut dixi tempora suscipit pubescere et senescere. Quartus modus est in hoc, quod soli et omni et semper accidit ut hominem esse risibile. Solus enim homo et omnis homo semper habet in potestate ut rideat, tametsi non rideat. Ideoque risibile specialiter est hominis proprium, quia in omnibus creaturis specialiter solus est homo risibilis.

Igitur Priscianus volens distinguere et segregare singulas partes orationis ab invicem, non hoc ullo modo apertius facere quivit, quam si talem ipsarum partium proprietatem promeret, quae unicuique earum cuius est propria et soli et omni et semper accideret. Sicut soli et omni nomini accidit semper substantiam et qualitatem significare. Quod enim dixi omne nomen significare substantiam et qualitatem tale est ac si apertius diceret quia omne, quod est in creaturis, semper aut substantia est aut accidens, et ob hoc nullum aliquid aliud nominare valet <nisi> per substantiam et accidens. Hinc procul dubio necesse est, ut omnia nomina nullius alterius rei sint nomina nisi substantiae aut qualitatis, hoc est accidentis, quia qualitas est accidens, quam et ipse Priscianus hoc loco generaliter, ut mihi videtur, pro accidente posuit.

Quae vero nomina significant substantiam quaeve accidens, per expositionem declarare opus non est. Quia cum dicuntur 'lapis', 'arbor', 'homo', 'aqua', 'ignis', 'terra', per naturale ingenium sine doctore potestis intelligere, quia haec omnia nomina substantiam designant illarum rerum, de quibus dicuntur, rursus dum dicitur 'bonus', 'iustus', 'brevis', 'longus', 'sapiens', 'stultus'. Quid haec omnia significant nisi qualitatem aut quantitatem, quae sunt accidentia substantiae? Congrue etiam Priscianus non dixit omne nomen significare substantiam et quantitatem, sed potius substantiam et qualitatem, quia licet alia sint nomina substantiae, alia accidentis, numquam tamen haec, id est nomina substantiae sine intellectu nominum, quae accidentia significant, proferri valent. Sed neque haec [sine], id est nomina accidentium, sine intellectu nominum quae substantiam significant proferri valent. Quis enim dicat 'lapis' sine intellectu horum nominum, quae significant accidentia, videlicet 'durus', 'mollis', 'viridis', 'magnus', 'brevis', 'albus', 'niger'? Ergo si nil horum habet lapis, ergo nec lapis est. Rursus quis potest dicere 'bonus', 'magnus', 'parvus', 'longus', 'stultus', 'sanctus', 'malus', et cetera, sine illorum nominum intellectu, quae demonstrant substantiam, hoc est 'angelus', 'homo', 'lapis', 'arbor'? Sicut enim nulla arbor substantia potest esse sine accidentiis, ita nullum accidens sine substantia subsistit. Et sicut haec duo scilicet²⁰⁹ substantia et accidens conexa sunt et semper unita, et vocabula vel nomina eorum intantum conexa et colligata sunt, ut quando unum ex eis dicitur, rite queamus affirmari

²⁰⁹ scilicet] vel W

utraque dici propter coherentem intellectum ipsorum. Vel etiam, sicut dicimus Catonem vel Ciceronem unum esse per speciem, quae est homo, similiter dicere possumus nomina substantiae aequaliter unum esse in sua specie quae²¹⁰ est homo.

Haec autem omnia, quae de ysagogis vel cathégoriis tetigi, nec ego in brevi disserere, nec vos ullatenus in brevi discere valetis. His tamen usque ad sua loca et tempora reservatis, unum vel duos de multis, qui in dialectica solent fieri syllogismis, secundum petitionem vestram explicabo. Et ut sequentia liquidius intelligatis, hoc prius scire debetis, quia secundum dialecticos syllogismus nihil aliud vocatur nisi oratio vel locutio sic ordinata, ut positis ibi quibusdam atque concessis, aliud quiddam per ea ipsa quae concessa sunt evenire necesse sit, quam sunt ipsa quae concessa sunt. Syllogismorum tamen alii vocantur categorici, hoc est praedicativi, alii vero ypothetici, hoc est conditionales. Cathégoricus namque syllogismus constat ex tribus, videlicet propositione, assumptione, conclusione. Probemus ergo nunc syllogistica ratione, si omnis homo substantia sit. Primum, propositio talis est: Omnis homo animale est. Item assumptio: omne animal substantia est. Deinde sequitur conclusio: omnis igitur homo substantia est. Item si filum sit corpus. Propositio. Omne filum palpabile est. Assumptio: et omne palpabile corpus est. Conclusio: omne igitur filum corpus est. Ypotheticus vero syllogismus ita fit inter duas res, ut si una sit, necessario sequitur et altera. Ut si dies est, lux est, item si risibile est, homo est. Quoniam vero dialecticae artis periti ea quae affirmare volunt per tales syllogismos²¹¹ insolubiliter vera esse argumentari solent.

Nunc qualiter Priscianus appellationem, hoc est appellativa nomina ut 'murus', 'longus', et vocabulum, hoc est nomina incorporalium rerum, ut 'iusticia', 'pietas', syllogistica ratione argumentando probaverit esse nomina enucleabo. Reminisci debetis quoniam et alibi vobis exposui quosdam voluisse plures, quoddam vero pauciores esse partes orationis, quae sunt octo. Ex quibus omnibus aliqui voluerunt²¹², ut propria nomina, sicut est 'Cicero', 'Cato', 'Persius' dicerentur esse una pars orationis, hoc est nomen. Similiter voluerunt²¹³ ut appellatio, hoc est appellativa etiam nomina, sicut est 'homo', 'equus', 'castus', 'fortis' et cetera, altera pars orationis, hoc est appellativa. Vocabula quoque, hoc est nomina incorporalium rerum, sicut est 'virtus', 'bonitas', 'prudentia', et cetera, per se partem²¹⁴ orationis affirmare conati sunt et diceretur vocabulum. Priscianus subtili ratione

²¹⁰ quae] quod W

²¹¹ syllogismos] syllabas W

²¹² voluerunt] volerunt W

²¹³ voluerunt] volerunt W

²¹⁴ partem] pars W

considerans, quia omnia nomina sive sint propria sive sint appellativa sive sint incorporalium rerum nomina, nihil aliud nisi substantiam et qualitatem significant. Quia et proprium est nominis, ut dixi, significare substantiam et qualitatem.

London, British Library, ms. Harley 2674

<145v> Quae est illa proprietas, actio et passio? Proprium est enim verborum aut agere aut pati. Omne enim verbum aut actum significat aut passionem, quae actio aut passio ex ipsis substantiis per nomina significatis nasci dinoscitur. Nam omne accidens ab eo, cui accidit, nasci videtur et procedere. Actio igitur et passio a substantia nascitur. Sed quia prior est substantia, de qua nascitur, quam accidens quod nascitur, ideo quod substantiam significat, naturaliter primum locum tenet, verbum autem, per quod accidentia intelliguntur, secundum.

<146r> Nam si nomina, quae sunt tertiae personae, coniungantur illis propter substantiam illorum, quae intelligitur in nominibus, confusio esset personarum. Nec certae essent personae cum substantia nominativi tam generalis quam specialis, sive in actu sive in passione omnium verbi intelligatur personarum. Pronomen igitur, quod certis personis suis hanc confusionem personarum verbi auferret et certas ostenderet excogitatum <est>, rite post verbum positum est. Quod autem causa nominis inventum sit pronomen, nulla dubitatio est cum pro eo positum substantiam eius indicat.

<146r> Proprietas verbi a nomine venit, unde et nominativus in omnibus verbi personis intellegitur. Sed quia cum substantia transibat in obliquorum figuras casuum, non poterat verbum intransitive eum sequi sine nominativo, unde necessario inveniri talis pars quae et verbi significationem haberet, et per obliquos casus substantiam intransitive sequi valeret, ut 'me studente valeo'.

<147v> Sicut adiectiva nomina adiciuntur aliis nominibus, id est substantivis, ut 'prudens homo', sic adverbia verbis ut 'prudenter legit'.

<148v> Pronomen consignificat, id est simul cum substantia significat ipsius accidentia, qualitatem, quantitatem et cetera.

<153r> Significat enim pronomen uniuscuiusque individuum personam.

<149v> Talis est sensus. Haec nomina, quibus genera vel species rerum demonstrantur in definicionibus, licet sint appellativa plurium sibimet consideratione subiectorum, si quis tamen subtilius aciem mentis intendat, intelletget ipsa quoque esse propria posse, si ad generales vel speciales formas referat, quae in mente divina constiterant prius quam prodirent in corpora. Nam formae rerum naturalium, cum in praescientia Dei semper essent, <prius> quam corpora sumerent, substantia animata sensibilis per se multarum communis²¹², proprie decreta est pertinere ratione Dei dispensante ad generalem formam animalis quae fuit in mente Dei, id est praescientia, antequam soliditatem corporum sumeret individuorum, scilicet hominum, bovm vel ceterorum. Simili modo animal rationale, mortale, per se si speculentur generalia, proprie pertinet ad specialem formam hominis semper in Dei cognitione manentis quae corporum singularitate solidaretur, individuorum scilicet hominum

Specialia vocat hominem et bovem, eo quod genus supra se positum, id est animal, habeant, solis preposita²¹³ individuus. Unde et species specialissimae vocantur. Generale vero piscis est, quia quamvis eodem dividatur genere quo bos et homo, tamen sub se habet species, hoc est ¶evocens lucium¶ et cetera, quod appellativum esse dinoscitur multarum sub se continentium specierum sicut specialium individuorum. Sed haec ipsa possunt intellegi propria, si ad sibi congrua referantur officia. Nam homini proprie concessum est ut litteras inveniret, sicut et bovi utilitas aratri, et simili modo pisci in mari natacio. Quae propria singulorum officia non fiunt inter se communia, quippe singulis individua facta.

London, British Library, ms. Harley 2688

<52v> 'Nihil' nomen insubstantiale est, non res. Interdum vero nomini²¹⁴ 'nihil', addimus 'est', ut 'nihil est'. Omne enim nomen aut substantia est aut substantia caret. Solet enim a pluribus dum aliquid despicitur aut pro parvo estimatur, vel certe quod peritus non sit 'nihil est' dici. Cum dicimus ergo 'nihil', nomen insubstantiale nominamus. Cum vero addimus 'est', rem significamus. In omni enim diffinitione ubi ponitur 'est', esse aliquid dicitur, quod²¹⁵ diffinitur. Sepe tamen pro consuetudine locutionis ad nihilum addimus 'est' cum nomen tantum sit 'nihil' et non res.

²¹² communis } communia L

²¹³ preposita } prepositum L

²¹⁴ nomini } nominamus H

²¹⁵ quod } quantum H